

Loopt Zeeuws-Vlaanderen leeg?

Een onderzoek naar de beleving van krimp door bewoners in Zeeuws-Vlaanderen

Masterscriptie Geo-communicatie

Ingeborg Bot

3115305

29 juli 2011

Begeleider

M. Boisen

Inhoudsopgave

1. Voorwoord	6
2. English summary	7
3. Inleiding	9
Aanleiding	9
Onderzoeksvraag en hypothesen	10
Onderzoeksmethode	10
Leeswijzer	11
4. Theoretisch kader	12
Krimp	12
Bevolkingsprognose	12
Huishoudensprognose	13
Oorzaken	13
Natuurlijke aanwas	13
Migratiesaldo	14
Gevolgen	14
Voorzieningen	14
Onderwijs	15
Woningmarkt	16
Arbeidsmarkt	17
Leefomgeving	17
Kansen	18
Krimp in Nederland	19
Oorzaken	19
Regionale diversiteit	20
Werkgelegenheid	22
Krimp en bewoners	22
Leefbaarheid	23
Woonvoorkeuren	27
5. Methodenhoofdstuk	29
Conceptueel model	29
Empirie	30
Steekproef	30
Selecte steekproef	31
Grootte van de steekproef	32
Operationalisering	33
6. Zeeuws-Vlaanderen	35
Zeeland	35
Historische schets	36
Demografie	36

Geografie	38
7. Resultaten	40
Steekproefpopulatie	40
Voorzieningenniveau	43
Winkelvoorzieningen	44
Samenvatting	45
Onderwijsinstellingen	46
Samenvatting	46
Zorgvoorzieningen	47
Samenvatting	47
Voorzieningen algemeen	47
Samenvatting	48
Woningen	48
Samenvatting	50
Werkgelegenheid	50
Samenvatting	51
Leefbaarheid	52
Resultaten en hypothesen	54
Voorzieningen	54
Woningen	54
Werkgelegenheid	55
Leefbaarheid	55
8. Terugkoppeling theorie	56
Leefbaarheid	56
Voorzieningenniveau	56
Woningen	57
Werkgelegenheid	57
Woonvoorkeuren	58
9. Conclusie	59
Aanbevelingen	60
Reflectie	60
 Bronnenlijst	 61
 Bijlage 1: Enquête	 63
Bijlage 2: Figuren en tabellen	65

1. Voorwoord

Om af te studeren voor de master Geo-communicatie moet een afstudeerscriptie worden geschreven. Het is een samenvatting van alles wat ik in de afgelopen vier jaar van mijn studie heb geleerd. Ik ben gekomen tot het onderwerp krimp omdat ik stage heb gelopen bij het Nirov (Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting). Zij houden zich bezig met een breed scala aan actuele vraagstukken in de Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting en daar heb ik veel geleerd over vele problemen die in dit veld spelen. Een onderwerp dat steeds nadrukkelijker op de agenda komt te staan is krimp. Er zijn vele doemscenario's voorbij gekomen en het leek me erg interessant om hier meer over te weten te komen en dieper op het onderwerp in te gaan. Wat gebeurt er nou eigenlijk met een wijk of gemeenschap wanneer er steeds minder mensen komen te wonen? Welke gevolgen heeft een dergelijke ontwikkeling voor de bewoners van zo'n gebied? Een regio waar krimp al langere tijd aan de orde van de dag is, is Zeeuws-Vlaanderen. Ik heb ervoor gekozen om dit de case te laten zijn voor mijn afstudeerscriptie omdat het een duidelijk afgebakend gebied is en krimp in de afgelopen vijf jaar zijn voetsporen heeft achtergelaten.

Hier heb ik me, gedurende tien weken in vastgebeten. Ik heb me ingelezen, heb in Zeeuws-Vlaanderen onderzoek gedaan en zo is een beeld ontstaan van de situatie daar. Dit alles onder begeleiding vanuit de Universiteit van Martin Boisen, die ik bij deze daarvoor wil bedanken.

Het resultaat ligt nu voor u en ik hoop dat het veel leesplezier oplevert.

Ingeborg Bot

31 juli 2011

2. English Summary

This thesis focuses on demographic decline in Zeeuws-Vlaanderen, a region in the Dutch province Zeeland. Demographic decline has become an important issue, not only in the Netherlands, but in Europe as a whole. As a result of residents moving out of certain areas and ageing, the population is declining. This has consequences for those areas and it is interesting to see what the remaining residents think of this process because the prospect is that demographic decline will spread over the entire continent in the next twenty years.

The research question therefore is: *to what extent do the residents of the area of Zeeuws-Vlaanderen think demographic decline changes the liveability of their neighbourhood?*

The research question will be answered by conducting empirical research among the residents in the three communities in the area of Zeeuws-Vlaanderen: Terneuzen, Hulst en Sluis. The survey focuses on three aspects of liveability: facilities, housing and employment. When these three aspects are taken together they give a general representation of the concept liveability. In total 150 surveys were acquired in the three communities, on different times of the day and different days on the week.

A change in facilities affects the liveability for the residents. When the number of residents in a particular area diminishes, the capacity will decline and certain shopping facilities will disappear. The remaining residents state they have to travel further for the non-daily shopping in specialty shops, however they still can do their daily shopping in their own town. Those shops haven't disappeared unlike the specialty shops. The people in the smaller communities are the most afraid that the shops will disappear out of their neighbourhood.

The education facilities face the same problems. There are less children attending school so in order to guarantee a certain quality of education, smaller schools have to merge into larger schools. Children may then be forced to travel to larger schools in another village. The people in Zeeuws-Vlaanderen however think that primary schools will remain open in all the smaller towns, but the secondary schools will be located only in some larger towns. Those will not disappear according to the residents.

Zeeuws-Vlaanderen has only three hospitals (one primary hospital and two smaller ones that are part of the larger hospital in Terneuzen). There are plans to merge with hospitals in other parts of Zeeland but that will not happen in the near future. The residents do not believe so either. If one of the hospitals will disappear it is the smallest in Oostburg.

In general, the residents are very content with the facilities in their own living area even though some facilities have disappeared or will disappear in the future.

The residents are also generally content with their housing. They think that the residents themselves can have a positive influence on the liveability of their neighbourhood. Empty houses or badly maintained houses are not the problem. People also do not feel unsafe when there are empty houses in their neighbourhood.

Employment in their own community is important to the residents. They do not, however, have a clear opinion about employment. Younger people think it is less important to find a job in their own area. Commuting to a different city is not a problem for them. Older people however, who have retired, think it is important for younger people to find work in their own communities.

The residents of Zeeuws-Vlaanderen are, in conclusion, satisfied with their living environment. They are concerned about certain developments and they would like to change things, but they do not want to move to another area. The consequences of demographic decline for the liveability of the living areas are not that severe that Zeeuws-Vlaanderen will empty.

3. Inleiding

3.1 Aanleiding

In Nederland hebben de bestuurders last van krimpangst (Hospers, 2010). Hoewel de wereldbevolking groeit, is dat in Europa en ook Nederland, al niet meer het geval. De bevolkingsaantallen zullen vanaf 2040 zelfs gaan teruglopen. Er is al een aantal lidstaten van de Europese Unie waar de krimp heeft ingezet. Ook in Nederland is het een onderwerp dat steeds vaker ter tafel komt. Door een toenemende vergrijzing en een structureel lager geboortecijfer zal de groei uiteindelijk stagneren en zelfs teruglopen. Op een lager schaalniveau is ook migratie een relevant verschijnsel. Dit kan het proces van bevolkingskrimp vertragen en versnellen. Vooral nog speelt het aan de randen van het land. Zowel Oost-Groningen als Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen hebben al met dit fenomeen te maken. De prognose is dat bevolkingskrimp zich als een olievlek over Nederland zal verspreiden en het hele land te maken krijgt met teruglopende bevolkingsaantallen. Omdat Nederland al jaren alleen maar groei kent is het moeilijk voor bestuurders om het roer om te gooien en beleid te maken dat zich hier op richt: krimpangst.

Toch is het wel degelijk van belang dat er een omslag plaatsvindt omdat krimp ingrijpende ruimtelijke veranderingen teweeg kan brengen. De bevolking wordt kleiner in de gemeentes en het aantal en de samenstelling van de huishoudens verandert. Dat houdt in dat er minder woningen nodig zijn, er minder vraag naar voorzieningen is, scholen moeten sluiten door een tekort aan leerlingen en de werkgelegenheid daalt. Bij een verandering in huishoudenssamenstelling past ook de vraag zich aan; gezinnen hebben andere behoeften dan senioren.

De vraag in dit onderzoek houdt zich bezig met de gevolgen voor de leefbaarheid van gebieden waar de krimp al heeft ingezet en hoe de bewoners daar tegenover staan. Er is slechts weinig tot geen onderzoek gedaan naar de manier waarop bewoners tegen dit fenomeen aankijken. Het is interessant om te weten waar zij mee te maken krijgen, waar ze moeite mee hebben en welke aspecten door creatieve oplossingen te verbeteren zijn. Misschien kunnen zij zelf veel bijdragen aan de leefbaarheid of misschien zijn veranderingen mogelijk door aanpassingen in het beleid. Leefbaarheid is een moeilijk te omschrijven begrip maar met behulp van een aantal omgevingskenmerken uit eerder onderzoek kan uitgezocht worden hoe bewoners denken over hun gebied nu bevolkingskrimp zijn sporen achterlaat in hun regio.

Als case is gekozen voor Zeeuws-Vlaanderen. Dit is één van de drie gebieden in Nederland waar de krimp al heeft ingezet. De krimp is in de hele regio Zeeuws-Vlaanderen voelbaar en niet in één enkele stad (een fenomeen dat in meerdere plaatsen in Nederland al zichtbaar is). De gevolgen van de krimp zijn al aanwezig en bewoners hebben zich er een mening over kunnen vormen en eventueel al actie kunnen ondernemen om zich in te zetten voor de leefbaarheid van het gebied.

3.2 Onderzoeksvraag en hypothesen

De onderzoeksvraag waar in deze thesis het antwoord op gegeven wordt, luidt dan ook: *in hoeverre vinden de bewoners van het gebied Zeeuws-Vlaanderen dat demografische krimp de leefbaarheid in de buurt verandert?*

Er is een aantal hypothesen opgesteld om het beantwoorden van de onderzoeksvraag op gestructureerde wijze te laten verlopen. De hypothesen zijn onderverdeeld in een aantal concepten die gebruikt wordt in het onderzoek. Deze zullen in het theoretisch kader en het conceptueel model worden toegelicht. De hypothesen luiden als volgt:

- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat het voorzieningenniveau in de regio is gedaald ten opzichte van vijf jaar geleden.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat het voorzieningenniveau in de toekomst verder zal dalen.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat de buurt door leegstand en minder vraag naar woningen achteruit is gegaan in kwaliteit ten opzichte van vijf jaar geleden.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat de buurt in de toekomst verder in kwaliteit achteruit zal gaan.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat er minder werkgelegenheid in de regio is dan vijf jaar geleden.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat er in de toekomst minder werkgelegenheid is in de regio.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen merken veel van de gevolgen van demografische krimp.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen zouden willen verhuizen als het mogelijk was.*

3.3 Onderzoeksmethode

Omdat er weinig onderzoek gedaan is naar de bewoners in krimp gebieden moeten de resultaten vooral uit empirische waarnemingen komen. De bewoners zelf moeten het woord kunnen doen en hun mening kunnen geven over de plaats waar zij wonen. Door middel van enquêtes die verspreid zijn onder de bewoners in heel Zeeuws-Vlaanderen zijn de resultaten verkregen. Met SPSS zijn deze statistisch getoetst. Door de resultaten te interpreteren en deze te vergelijken met het literatuuronderzoek over de onderwerpen krimp, leefbaarheid en woonvoorkeuren, kan antwoord gegeven worden op de onderzoeksvraag. Ook kunnen de hypothesen worden aangenomen of niet worden aangenomen.

3.4 Leeswijzer

De opbouw van het verslag is als volgt. Allereerst wordt er een overzicht gegeven van de theorieën die in de literatuur te vinden zijn over krimp, leefbaarheid en woonvoorkeuren. Deze theorieën worden gebruikt als basis voor het verdere onderzoek. Er wordt uit gefilterd welke literatuur belangrijk is voor dit onderzoek en daar komt uiteindelijk het conceptueel model uit voort dat voor de rest van het onderzoek een houvast vormt. Daarmee begint het methodenhoofdstuk. Vervolgens worden in dat hoofdstuk de gebruikte onderzoeksmethoden beschreven alsmede de operationalisering van de begrippen van het conceptueel model.

Daarna wordt de case toegelicht. Het gebied dat is geselecteerd voor dit onderzoek is Zeeuws-Vlaanderen. Dit gebied zal beschreven worden door enkele voor het onderzoek relevante onderwerpen te bespreken. In het hoofdstuk erna worden de resultaten van het empirische onderzoek besproken. Dit zal worden ingeleid door een beschrijving van de steekproefpopulatie. De onderzoeksresultaten zullen besproken worden aan de hand van de vooraf opgestelde hypothesen. De eerste paragraaf zal gaan over de voorzieningen; of deze aan het verdwijnen zijn en wat dat betekent voor de toekomstige ontwikkelingen en de bewoners. De tweede paragraaf zal gaan over de woningen en de buurten. Ook hier wordt onderscheid gemaakt tussen de huidige situatie en de toekomst. In de derde paragraaf zal het gaan over de werkgelegenheid met hetzelfde onderscheid tussen heden en verleden. Ten slotte zal de vierde paragraaf zich toespitsen op een aantal algemene opmerkingen en uitkomsten van het onderzoek.

Na het bespreken van de resultaten zal er een hoofdstuk worden gewijd aan een terugkoppeling naar het theoretisch kader. Er zal gekeken worden naar hoe en in welke mate de uitkomsten van het onderzoek overeen komen met de theorie die in de literatuur te vinden is. Met de conclusie wordt het onderzoeksrapport afgesloten. Hierin wordt het antwoord op de hoofdvraag gegeven en worden aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek.

In de bijlagen zijn zowel de enquête als de figuren en tabellen te vinden. Er zal naar verwezen worden in de tekst wanneer een figuur of tabel meer duidelijkheid kan verschaffen in de interpretatie van de gegevens.

4. Theoretisch kader

4.1 Krimp

Demografische krimp is een actueel onderwerp geworden in Nederland omdat het zich in snel tempo over het land zal verspreiden. De prognoses geven aan dat de bevolkingsomvang gaat krimpen. Op dit moment is er in bepaalde delen van het land al sprake van krimp. Dit heeft gevolgen voor de voorzieningen, de woningmarkt en de kwantiteit van onderwijsinstellingen. De bestuurders van deze regio's moeten daarop inspelen bij het maken van beleid, maar ook de bewoners kunnen maatregelen nemen om hier iets tegen te doen. Wanneer er rekening mee wordt gehouden dat de bevolkingsomvang gaat krimpen en daar op wordt geanticipeerd, zijn de gevolgen minder ernstig dan sommigen nu vrezen. De leefbaarheid van deze gebieden blijft dan op peil.

Het theoretisch kader is als volgt opgebouwd: allereerst wordt het begrip krimp uitgelegd en wat de oorzaken van dit fenomeen kunnen zijn. Daarna komen de gevolgen en kansen aan bod. Ten slotte wordt een beeld gegeven van de situatie in Nederland en hoe deze zich gaat ontwikkelen.

4.2 Bevolkingsprognose

In 2010 publiceerde het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in opdracht van het Centraal Planbureau (CPB) de meest recente bevolkingsprognose voor 2009-2060 (Poelman, 2010). Daaruit blijkt dat Nederland in 2038 de grootste bevolkingsomvang van 17,5 miljoen inwoners zal hebben bereikt. In 2060 zal het aantal inwoners zijn afgenomen tot 17,3 miljoen. De demografische krimp op nationaal niveau heeft ingezet en de reden daarvoor is de daling van het aantal geboortes en de sterke vergrijzing. Ook de migratie wordt meegenomen in de prognose. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat er altijd een positief saldo zal zijn van immigratie versus emigratie.

	0–19 jaar	20–64 jaar	65–79 jaar	80 jaar en ouder	Groene druk	Grijze druk
	%					
2009	23,9	61,1	11,2	3,8	39,0	24,5
2020	22,1	58,2	15,0	4,8	37,9	33,9
2030	21,4	55,0	16,8	6,8	38,9	42,9
2040	21,7	52,6	17,2	8,5	41,2	48,8
2050	21,6	53,9	14,8	9,8	40,1	45,6
2060	21,6	54,3	15,0	9,1	39,9	44,4

Tabel 4.1: Relatieve leeftijdsopbouw bevolking (Poelman, 2010)

De groep inwoners die in 2011 de leeftijd van 65 jaar bereikt zal snel toenemen omdat de generatie babyboomers in één keer in de categorie 65+ zal vallen. Dat is in Tabel 4.1 zichtbaar door het grote verschil in de kolom 65–79 jaar tussen de jaren 2009 en 2020. Het aantal 0-20 jarigen blijft ongeveer stabiel. Tot 2015 krimpt deze groep van 3,9 naar 3,7 miljoen en tot 2060

zal het aantal bij benadering gelijk blijven. Het percentage ouderen zal hierdoor groter worden en uiteindelijk zal het jaarlijks aantal sterfgevallen hoger zijn dan het aantal geboortes. De verwachting is dat dit omslagpunt rond 2031 plaatsvindt. In de laatste kolom van Tabel 4.1 is de toename van de grijze druk tot 2040 goed zichtbaar. Daarna zal het weer afnemen, maar niet onder het niveau van 2030. Het probleem, dat op korte termijn ernstige gevolgen zal hebben, kan op de lange termijn minder erg uitvallen. De potentiële beroepsbevolking (leeftijd tussen 20 en 64 jaar) groeit weer in de jaren tot 2060.

Krimp kan voorkomen door een absolute afname van de bevolking, maar er zijn ook andere vormen van krimp. Wanneer de bevolkingssamenstelling verandert houdt dat in dat sommige groepen groeien in aantal en anderen juist krimpen. Hoewel het totaal aantal inwoners dan op peil blijft is er toch sprake van krimp. Een veel voorkomende vorm is krimp in leeftijdsgroepen zoals ontgroening en vergrijzing. Veranderingen op dit gebied hebben invloed op de (regionale) economische ontwikkeling, het ruimtegebruik, de woningmarkt, de vraag naar bepaalde voorzieningen en de mobiliteit (Dam, 2006).

Een tweede vorm van krimp die kan optreden is de sociaaleconomische krimp. De hogere- en middeninkomenshuishoudens trekken weg uit bepaalde gebieden door selectieve migratie, suburbanisatie en ruralisatie. De minder draagkrachtige huishoudens blijven over in bepaalde wijken en buurten van de grote steden waardoor de leefbaarheid mogelijk verandert (Dam, 2006).

4.2.1 Huishoudensprognose

Ook al zal de bevolking krimpen, het aantal huishoudens is daarvan onafhankelijk. Tot 2035 groeit het aantal huishoudens volgens de Huishoudensprognose van het CBS van 7,2 miljoen in 2006 tot 8,1 miljoen. Dit valt te verklaren uit het toenemend aantal ouderen en de individualisering. Bij de jongere leeftijdsgroepen wordt een nog sterkere toename verwacht van het aantal eenpersoonshuishoudens. Toch zal het aantal huishoudens vanaf 2035 ook licht gaan dalen (Agtmaal-Wobma, 2007).

4.3 Oorzaken

Er zijn vier factoren aan te wijzen die verschuivingen in de bevolkingssomvang te verklaren. Het aantal geboortes en het aantal sterfgevallen vormen samen de natuurlijke aanwas; het verschil tussen het aantal emigranten en immigranten wordt het migratiesaldo genoemd. Beide worden besproken.

4.3.1 Natuurlijke aanwas

De natuurlijke aanwas is het verschil tussen het aantal geboortes en het aantal sterfgevallen. Een belangrijk fenomeen voor de natuurlijke aanwas is het vervangingsniveau. Dit getal geeft het vruchtbaarheidsniveau weer waarbij het aantal dochters wordt aangeduid dat een generatie vrouwen gemiddeld moet krijgen om zichzelf te vervangen. Het vervangingsniveau is gelijk aan de netto vervangingsfactor 1 (CBS, 2011). Op die manier wordt een structurele groei van de bevolking

gegarandeerd. Een vrouw moet, onder de huidige omstandigheden, 2,07 kinderen krijgen om dat te bewerkstelligen. Wanneer er echter steeds minder kinderen worden geboren is dat te zien in de opbouw van de leeftijdscohorten. Ieder cohort wordt dan steeds kleiner. Jaren later heeft het nog steeds invloed omdat een groter cohort meer kinderen krijgt dan een kleiner cohort (Beets, 2010). Het grote aantal geboortes van na de Tweede Wereldoorlog zorgt er voor, in combinatie met het kleiner aantal geboortes nadien, dat er vergrijzing optreedt. Deze generatie bereikt binnenkort de leeftijd van 65 jaar. Wanneer deze generatie is uitgestorven zal de vergrijzing minder sterk zijn en de bevolking minder sterk groeien. Door een hogere levensverwachting kan dit nog enige tijd uitgesteld worden, maar zal niet afwendbaar zijn (Beets, 2010).

4.3.2 Migratiesaldo

Het migratiesaldo is het verschil tussen het aantal mensen dat vertrekt uit een land (emigratie) en het aantal mensen dat er naartoe trekt (immigratie). Wanneer de natuurlijke aanwas daalt wordt het migratiesaldo belangrijker voor een land om de bevolking op peil te houden. Nederland is een immigratieland en sinds de jaren 70 is het migratiesaldo altijd positief geweest. De migranten uit die eerste periode hebben hun weerslag gehad op de bevolkingsopbouw. Omdat er een vestigingsoverschot was, is het aantal personen tot 35 jaar toegenomen. Daarbij komt dat deze eerste generatie migranten verhoudingsgewijs meer kinderen kreeg wat verjonging van de bevolking tot gevolg heeft (Rabobank, 2010).

Naast buitenlandse migratie, die belangrijk is voor de bevolkingsomvang voor een heel land, kan binnenlandse migratie relevant zijn voor de bevolkingsomvang in bepaalde gebieden. Het is een indicatie van de aantrekkelijkheid van een gebied. Een vestigingsoverschot geeft aan dat een gebied aantrekkelijker is dan wanneer er een vertrekoverschot is (Rabobank, 2010).

4.4 Gevolgen

De gevolgen voor gebieden met demografische krimp kunnen veelomvattend zijn. De gevolgen zijn in te delen in verschillende categorieën die hieronder afzonderlijk behandeld worden. Het gaat om de hoeveelheid voorzieningen, de onderwijsinstellingen de krapte op de woningmarkt, de arbeidsmarkt en de kwaliteit van de leefomgeving.

4.4.1 Voorzieningen

Een belangrijke categorie is het gevolg voor de voorzieningen, zowel de commerciële als de vanuit de overheid georganiseerde. Nederland heeft in de afgelopen decennia te maken gehad met een groei in bevolking en welvaart waardoor er een fijnmazig net met een groot aanbod aan voorzieningen is ontstaan. Wanneer het aantal inwoners echter gaat afnemen is het draagvlak voor bepaalde voorzieningen te laag zodat deze verdwijnen. Vooral de inwoners van landelijke gebieden merken hier de gevolgen van omdat zij in dat geval verder moeten reizen om toch gebruik te kunnen maken van die voorzieningen. Inwoners van steden hebben dichtbij vaak een alternatief (Rabobank, 2010).

Door er met de gemeenschap voor te zorgen dat bepaalde voorzieningen behouden blijven zal de leefbaarheid op peil blijven. Dit kan alleen door voldoende eigen initiatief en gemeenschapszin. Vanuit de overheid wordt dit mede mogelijk gemaakt door bijvoorbeeld het opzetten van een dorpsraad waar inwoners zich in kunnen verenigen. Op deze wijze kunnen bewoners invloed uitoefenen op het voorzieningen niveau in hun buurt. Ondernemers uit gebieden met krimp moeten zowel rekening houden met een dalend bevolkingsaantal, als met veranderingen in de vraag door een gewijzigde bevolkingssamenstelling. Ouderen hebben een andere vraag dan jonge gezinnen (Rabobank, 2010).

Een voorbeeld van de gevolgen van krimp en de effecten daarvan op de voorzieningen wordt beschreven in een artikel uit Denemarken (Sørensen, 2008). Er is onderzoek gedaan naar het verdwijnen van ziekenhuizen op het Deense platteland. Deze zijn in aantallen afgenomen vanaf de jaren 80. Er is onderzocht welke effecten het verdwijnen van de ziekenhuizen heeft op de migratie uit die gebieden. Het onderzoek is gedaan op het eiland Ærø; een eiland dat slechts per veerboot verbonden is met het Deense vasteland. Het heeft een klein ziekenhuis en het dichtstbijzijnde grote ziekenhuis is in Svendborg (75 minuten per veer). Het blijkt dat vooral gezinnen met jonge kinderen zouden willen verhuizen als het ziekenhuis op het eiland zou sluiten. De ouderen, die de meeste zorg nodig hebben, zijn het minst geneigd te verhuizen. Toch zou het sluiten van het ziekenhuis wel degelijk effecten hebben op de migratie en is het iets voor de overheid om rekening mee te houden.

Nederland is een land met een hogere bevolkingsdichtheid dan Denemarken en de kans dat een dergelijk extreem voorbeeld zich hier voor zou doen is niet groot. Toch heeft het verdwijnen van voorzieningen ook gevolgen voor de bewoners in de afgelegen gebieden en is het iets voor de Nederlandse overheid om rekening mee te houden.

Van Dam ea (2006) menen echter dat de problemen niet alleen gezocht moeten worden in de demografische krimp. Er wordt geconcludeerd dat een veranderend consumentengedrag een belangrijker factor is bij het verdwijnen van voorzieningen dan een dalend aantal inwoners. De toegenomen welvaart en mobiliteit en de veranderende leefstijlen hebben een groter effect op de vraag. Demografische factoren versterken dit effect alleen maar. Een voorbeeld is de ontwikkeling van de detailhandel. In de afgelopen veertig jaar is het aantal winkels met de helft afgenomen; een geheel ander patroon dan de bevolkingsontwikkeling. Verwacht wordt ook dat door de vergrijzing de vraag naar winkels in de nabijheid van de woning gaat toenemen. Dat zwakt de schaalvergroting weer een beetje af.

4.4.2 Onderwijs

De groei of afname van het aantal kinderen heeft veel invloed op de vraag naar onderwijsvoorzieningen. Het aanbod zou zich hierop aan moeten passen, maar door een interveniërende overheid blijven veel scholen bestaan. Het aantal leerlingen per school mag lager zijn in krimpgebieden en deze scholen worden gesubsidieerd. Daarnaast lijkt de ontgroening niet verder door te zetten op enkele uitzonderingen na (Dam, 2006).

In het voortgezet onderwijs heeft een schaalvergroting plaatsgevonden waarbij scholen zich sterk gingen concentreren. Scholen hebben soms meer dan duizend leerlingen. De redenering voor deze sterke concentratie is in de eerste plaats dat het efficiënter is, maar ook de ontgroening heeft invloed uitgeoefend. Er wonen immers minder jongeren in één plaats. Ook in het basisonderwijs heeft een zekere schaalvergroting plaatsgevonden. Een basisschool heeft te maken met bepaalde door de overheid aangegeven normen ten aanzien van het aantal leerlingen in een gebied. Op het platteland is een lagere leerlingdichtheid toegestaan dan in de grote steden. Net als bij de voorzieningen is hier vooral de veranderende vraag (de keuzes die de ouders en leerlingen maken ten aanzien van hun school) de oorzaak van het kleinere draagvlak (Dam, 2006).

De provincie Zeeland ziet de problemen voor het basisonderwijs aankomen. In het rapport "Onderwijs ons goed" (Wouw, 2010) worden de zorgen beschreven, maar ook de mogelijke oplossingen. In 2010 is er, op een enkel dorp na, in iedere kern een basisschool. Wanneer het aantal leerlingen van Zeeland binnen tien jaar met 5.000 is verminderd is de kwaliteit van het onderwijs niet meer te garanderen. Uit onderzoek is gebleken dat minder leerlingen de kwaliteit onder druk zet. Overigens hebben scholen die onder druk staan niet altijd de juiste prognoses voor zich. Vaak wordt gedacht dat het aantal leerlingen wel weer op zal lopen en de scholen open kunnen blijven. Dit is echter in Zeeland niet te verwachten omdat het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd achteruit loopt. In het rapport worden vier scenario's beschreven die ieder op een andere manier probeert te anticiperen op de vermindering in het aantal leerlingen.

4.4.3 Woningmarkt

De vraag naar bepaalde woningen is sterk afhankelijk van de ontwikkeling van het aantal inwoners en huishoudens in Nederland. Er zijn tegenwoordig meer kleine huishoudens (bestaande uit één of twee personen); het gezin is minder prominent aanwezig (Rabobank, 2010). Het gemiddeld aantal personen per huishouden is gedaald van 2,47 in 2004 naar 2,36 in 2006. Verwacht wordt dat dit verder doorzet naar 2,26 in 2026 (Derks, 2006). Hierdoor is het aantal huishoudens in de afgelopen periode relatief veel sterker gegroeid dan het aantal inwoners, waardoor de vraag naar woningen gegroeid is. Door de woonverdunding is er tevens vraag naar woningen van een ander formaat en type (Rabobank, 2010). In de toekomst zal in een flink aantal gemeenten de hoeveelheid huishoudens afnemen. In combinatie met de huishoudensverdunding moet de woningvoorraad in kwalitatieve en kwantitatieve zin worden aangepast (Dam, 2006).

De regionale variatie van krimp zorgt in ieder gebied voor een unieke aanpak. Vooral in de deconcentratieregio's van de Randstad groeit het aantal huishoudens sterk, in de Randstad zelf en de regio's aan de rand van het land is deze groei veel minder. Hoewel in het hele land de woningvoorraad gestegen is kon deze de groei van de deconcentratieregio's niet aan. Er zijn daarom grote regionale verschillen wat betreft de ruimte op de woningmarkt (Rabobank, 2010).

In de komende jaren zal er echter, als gevolg van het dalende aantal huishoudens, meer ruimte komen op de woningmarkt, vooral in de wijken van de Wederopbouw. De waarde en prijs van de woningen zal zich hierop aanpassen en dus lager worden. Ook is er veel keus door de ontspannen markt. Om de dynamiek van de woningmarkt en de leefbaarheid op hetzelfde niveau te houden in gebieden waar krimp plaatsvindt, moeten woningen gesloopt worden. Deze oplossing is erg duur omdat woningen vermogen vertegenwoordigen en daarmee dus vermogen gesloopt wordt.

Daarnaast moeten de gebieden onderling afspraken maken over wel en niet bouwen. Wanneer de ene gemeente meent te moeten bouwen om inwoners te trekken zorgt dit voor nog meer problemen met de woningvoorraad (die dan blijft groeien) (Rabobank, 2010). Het is echter wel belangrijk dat er iets gedaan wordt omdat door verhuisbewegingen leegstand zich kan concentreren in bepaalde wijken en buurten. De woningen worden minder gewaardeerd in die wijken en ook de wijken zelf worden minder aantrekkelijk (Dam, 2006).

4.4.4 Arbeidsmarkt

Een derde gevolg is een daling van de potentiële beroepsbevolking. Het percentage van de potentiële beroepsbevolking dat zich daadwerkelijk aanbiedt op de arbeidsmarkt is ongeveer 69 procent. Dit is de beroepsbevolking. Dit percentage is sinds midden jaren 80 steeds gestegen (van 54 naar 69 procent in 2005), maar de potentiële beroepsbevolking is niet zo snel gestegen. Relatief gezien zijn er nu meer mensen die hun arbeid aanbieden, vooral de ouderen werken meer. Er zal toch schaarste ontstaan op de arbeidsmarkt omdat er binnenkort per leeftijdsgroep minder geparticipeerd wordt door een daling van het aantal personen in die leeftijdsgroep (te beginnen bij de jongere leeftijdsgroepen) (Derks, 2006). Deze schaarste wordt vooral in de zorgsector verwacht omdat door de vergrijzing meer zorg nodig zal zijn (Rabobank, 2010).

De krimp van potentiële beroepsbevolking heeft grote gevolgen voor de welvaart: er worden relatief veel meer mensen economisch afhankelijk ten opzichte van de mensen die op de arbeidsmarkt actief zijn. De actieve mensen moeten dus harder werken om de niet-actieve mensen te kunnen onderhouden en zelf nog geld te verdienen. Het zou goed zijn om een grotere beroepsbevolking te hebben. Er is een aantal manieren waarop de potentiële beroepsbevolking kan toenemen op het moment dat er krapte ontstaat op de arbeidsmarkt: arbeidsmigratie vanuit het buitenland, een toenemende arbeidsparticipatie of het verruimen van de leeftijdsgrenzen waarbinnen wordt gewerkt. De krapte op de arbeidsmarkt kan daardoor wat verlicht worden (Rabobank, 2010).

Ook voor de arbeidsmarkt zijn er regionale verschillen. In de grote steden, waar veel jongeren naartoe zijn getrokken, is een hoge potentiële beroepsbevolking in tegenstelling tot de meeste landelijke gebieden waar deze jongeren vandaan komen. De krimpgebieden hebben nog wel een grotere beroepsbevolking dan de vraag naar werk. Deze regio's dienen dan ook vooral als woongebied; de beroepsbevolking reist dagelijks naar het werk in een nabijgelegen regio. Dit geeft ook aan dat de economische kracht van deze regio's niet groot is (Rabobank, 2010).

4.4.5 Leefomgeving

De kwaliteit van de leefomgeving van een wijk of buurt kan beïnvloed worden door demografische krimp. Andersom werkt het ook: wanneer de leefomgeving achteruit gaat in kwaliteit kan dat de krimp veroorzaken of versterken. Het aantal huishoudens loopt terug en de samenstelling van de bevolking verandert. Deze verschillen kunnen zitten in leeftijd, inkomen, etniciteit of leefstijl en dat kan er de oorzaak van zijn dat de wijk al dan niet aantrekkelijker wordt voor anderen om zich daar te vestigen. De leefomgeving kan gesplitst worden in een fysieke leefomgeving en een sociale leefomgeving.

De fysieke leefomgeving bestaat uit de staat van de woningen en andere gebouwen, maar ook uit de aanwezigheid en kwaliteit van de voorzieningen. Wat de gevolgen voor de fysieke leefomgeving zijn is afhankelijk van de ontwikkeling van het aantal huishoudens en de samenstelling daarvan. Wanneer het aantal huishoudens daalt is er minder behoefte aan voorzieningen en woningen. Dit leidt tot leegstand in de meest onaantrekkelijke delen van de woningmarkt. Het gevoel van onveiligheid zou dan snel op kunnen treden. Er kunnen ook verschillen optreden door veranderende samenstellingen van de huishoudens. Belangrijk is daarbij het verschil tussen het aandeel koop- en huurwoningen. In wijken met veel koopwoningen zal de leefomgeving beter onderhouden zijn omdat de bewoners meer bereid zijn hier in te investeren.

De sociale leefomgeving heeft ook te maken met het aantal en de samenstelling van de huishoudens. Als de sociaal-economisch sterke groepen de wijk verlaten en de achterblijvers sociaal-economisch achterlopen, zal de sociale leefomgeving zwakker worden. Dan gaat het vooral om de mate van homogeniteit van de bewoners, de sociale (in)stabiliteit en de eigendomsverhoudingen van de woningen. Wanneer een neerwaartse spiraal heeft ingezet zal de wijk steeds verder verloederen (Dam, 2006).

4.5 Kansen

Het is moeilijk voor de huidige generatie om te accepteren dat de krimp eraan komt en daar ook op te anticiperen. De huidige generatie is opgegroeid met groei. Het hele denken en beleidsmaken hangt hiermee samen. Ook was er in de afgelopen decennia sprake van een enorme welvaartsgroei. De Rabobank zegt daarover in een rapport:

"We werden onafhankelijker en meer individualistisch, raakten beter opgeleid en geïnformeerd, ontvingen betere medische zorg en het leven werd gemakkelijker en aangenamer doordat we de beschikking kregen over meer vrije tijd en tal van technische hulpmiddelen (Rabobank Nederland, 2010)."

De maatschappij is zo gewend geraakt aan groei dat het een actieve omschakeling vereist naar een wereld waarin de bevolking niet meer groeit, maar zelfs gaat krimpen.

Er wordt voor bepaalde regio's gevreesd dat de demografische krimp veel negatieve gevolgen voor het gebied met zich mee zal brengen. Alleen door te bedenken welke kansen een dergelijk fenomeen kan opleveren en deze ook te benutten, kan hier een positieve draai worden gegeven. Een mogelijke kans is te vinden in een andere ontwikkeling die in Nederland plaatsvindt: vergrijzing. Vier procent van de inwoners van Nederland verhuist jaarlijks naar een andere regio. De redenen om te verhuizen verschillen voor verschillende leeftijden en leefsituaties. Ook zijn regio's voor bepaalde leeftijdsgroepen juist wel of niet aantrekkelijk. Jongvolwassenen verhuizen het meest en over de grootste afstanden naar plaatsen met hogere onderwijsinstellingen. Ook na de opleiding blijft de verhuigeneigdheid groot, maar nu zijn de plaatsen met veel werkgelegenheid het meest aantrekkelijk. Wanneer gezinnen in de jaren daarop worden gevormd neemt de hoeveelheid verhuizingen weer af. Bij mensen ouder dan 45 jaar daalt dit aantal nog verder, slechts twee procent van de ouderen verhuist nog. Deze groep is tevreden met de woning en woonomgeving en

door een zwakkere positie op de arbeidsmarkt zijn er minder mogelijkheden om te verplaatsen. Ouderen boven de 55 jaar hebben eenzelfde patroon als gezinnen en starters: van de stad naar het platteland. Ouderen trekken dan ook de naar de meer perifeer gelegen gebieden zoals Noord-Nederland, Salland en de Achterhoek. In de regio's waar ouderen graag wonen is een vestigingsoverschot een belangrijke oorzaak voor de vergrijzing in dat gebied (Rabobank, 2010). De vergrijzing zou een oplossing kunnen vormen voor gebieden waar krimp optreedt. Door het grote aantal ouderen zal ook de hoeveelheid verhuizingen van deze groep groter worden. De gebieden die aantrekkelijk zijn voor ouderen krijgen zo meer inwoners. Ook kunnen de lage woningprijzen deze trend nog verder beïnvloeden. Bij lage prijzen wordt een gebied nog aantrekkelijker. Dit geeft echter geen doorslag in de keuze: eerst moet aan de andere eisen voldaan worden, zoals of de woning geschikt is voor ouderen. Om die reden zal de vergrijzing niet tegen de krimp op kunnen (Rabobank, 2010).

4.6 Krimp in Nederland

De enorme bevolkingsgroei heeft zich in Nederland ingezet na de geboorte van de babyboomgeneratie na de Tweede Wereldoorlog. Tussen de jaren 1975 en 2005 groeide de bevolking met twintig procent van 13,6 naar 16,3 miljoen. Door een nog sterkere huishoudensverdunding steeg het aantal huishoudens met 55 procent van 4,6 naar 7,1 miljoen. Dit komt door het groeiend aantal één- of tweepersoonshuishoudens waarvan vergrijzing één van de oorzaken is.

In de laatste dertig jaar zijn de migratiestromen van en naar het buitenland van groot belang geweest voor de bevolkingsgroei. Het migratiesaldo heeft sterk geschommeld door het politieke en economische klimaat, maar ook door het rijksbeleid dat migratie wilde controleren door bepaalde groepen aan te trekken of juist niet toe te laten. Sinds 2003 is er zelfs een negatief migratiesaldo door een groeiend aantal vertrekkende mensen. De oorzaak daarvan kan gezocht worden in de economische laagconjunctuur van de afgelopen jaren. Ook is er een groeiend aantal verhuizingen naar plaatsen net over de grens (Dam, 2006).

4.6.1 Oorzaken

Er zijn verschillende oorzaken voor het optreden van krimp: een sociaal-culturele, een (regionaal)-economische en een planologische. De sociaal-culturele factoren hebben veel invloed gehad op het aantal geboorten. Door onder andere de emancipatie van vrouwen, terug te zien in de verhoogde arbeidsparticipatie en het gebruik van voorbehoedsmiddelen, is het vervangingsniveau gedaald van 3,1 in 1960 naar 1,6 in 1980. Na die tijd is het weer iets gestegen en nu is het stabiel 1,7-1,8. Dit is nog altijd ver onder het bruto vruchtbaarheidsniveau van 2,07. Naast emancipatie is ook individualisering van belang geweest bij de daling van het vruchtbaarheidsniveau. Mensen gaan later samenwonen en men krijgt gemiddeld pas op latere leeftijd een eerste kind. Ook blijven paren bewust kinderloos, dit geldt vooral voor hoger opgeleiden (Dam, 2006).

Een tweede oorzaak kan gevonden worden in de (regionaal-) economische ontwikkelingen. Vrouwen begeven zich steeds meer op de arbeidsmarkt (tevens een sociaal-culturele oorzaak) maar er is geen duidelijk verband tussen het krijgen van kinderen en het al dan niet werken van

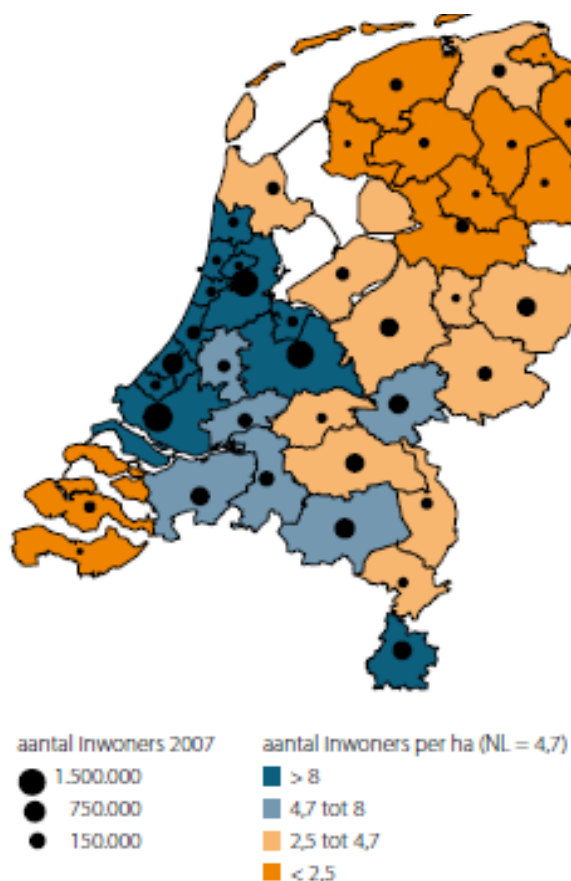
vrouwen. Het is veel meer een kwestie van de mogelijkheid tot combineren van carrière en kinderen. Ook de conjunctuur heeft invloed op het aantal geboortes. Wanneer er veel vertrouwen is in de economische situatie heeft dat een vertraagd effect op het aantal geboortes. Er is vertrouwen in een vast inkomen en de ouders zullen het gezin goed kunnen onderhouden. Naast deze twee natuurlijke factoren is ook de migratie gevoelig voor economische schommelingen. Wanneer het economisch goed gaat zullen migranten eerder proberen hun geluk te zoeken in dat gebied. Andersom, als het minder gaat zullen de migranten wegblijven. Dit geldt zowel op nationaal als op regionaal niveau (Dam, 2006).

Ten slotte werd in het verleden vaak invloed uitgeoefend op de planologische plannen. Vanuit verschillende overheden werd bepaald waar en wanneer er nieuwe wijken moesten worden gebouwd. Dit heeft zijn weerslag op het verhuisgedrag van mensen op regionaal schaalniveau. Voorbeelden zijn het ontwikkelen van Flevoland, het aanwijzen van Almere als groeikern en het Vinex-beleid (Dam, 2006).

4.6.2 Regionale diversiteit

De algemene cijfers in Nederland zijn aan het begin van dit hoofdstuk reeds beschreven: in 2038 wordt verwacht dat de bevolkingsaantallen gaan afnemen. Er zijn echter nu al regio's in Nederland die minder hard groeien of waar de krimp al heeft ingezet. Dat geldt voor de bevolking van Delfzijl, Haarlem, het Gooi en Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Andere regio's ervaren juist nog groei, zoals in Noord-Brabant, Utrecht, grote delen van Overijssel, Drenthe en Flevoland. Achterblijvende groei is er aan de randen van Nederland en in de noord- en zuidvleugel van de Randstad. Deze ontwikkeling is te wijten geweest aan huishoudensverduunning en suburbanisatie. Huishoudensverduunning hoeft geen afname van de bevolkingsgroei met zich mee te brengen, maar wanneer de woningvoorraad gelijk blijft of minder hard groeit is dat een automatisch gevolg.

In het verleden was de situatie anders. Vooral de grote en middelgrote steden, Rotterdam, Haarlem, Amsterdam, Den Haag en Hilversum hadden te maken met sterke suburbanisatie en golden als de grote verliezers. De daling in inwonersaantallen heeft echter niet doorgezet en het fenomeen is verschoven naar de huidige situatie. De oorzaken voor deze daling zijn echter niet gewijzigd: huishoudensverduunning en selectieve migratie (Dam, 2006).

De regionale spreiding is duidelijk zichtbaar in Figuur 4.1 uit het rapport van de Rabobank (2010). De gegevens zijn uit 2007, maar geven een goed beeld van de situatie. De bevolkingsdichtheid is niet in iedere regio even hoog. 40 procent van alle inwoners woont in 2007 in de Randstad. Ook Zuid-Limburg, delen van Noord-Brabant en Gelderland zijn relatief dichtbevolkt. Dit staat tegenover de noordelijke provincies, Zeeland en de overige delen van Limburg, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Noord-Holland, die naar Nederlandse maatstaven erg dunbevolkt zijn.

Zoals gezegd is er een aantal gebieden waar het fenomeen krimp nu al is opgetreden, namelijk in Zuid-Limburg, Noord-Groningen en Hilversum/het Gooi. De prognose is dat dit in meer gebieden het geval zal zijn en dat het zich in de komende twintig jaar als een olievlek over het land zal uitbreiden. Voor Nederland is krimp in hele regio's een nieuw verschijnsel.

Figuur 4.1 Bevolkingsomvang en -dichtheid in Nederland in 2007 (Rabobank, 2007)

Tot nu toe trad krimp op in individuele gemeentes en niet in hele regio's.

Niet alleen de natuurlijke aanwas en het migratiesaldo zijn van belang voor het ontstaan van regionale verschillen, ook binnenlandse migratie speelt een rol. Of er sprake is van binnenlandse migratie hangt af van de manier waarop ernaar wordt gekeken: op gemeentelijk of regionaal niveau. Wanneer besloten wordt dat een verhuizing over de gemeentegrens als valt onder binnenlandse migratie zijn er in Nederland jaarlijks ongeveer 600.000 gevallen. Als op regionale schaal wordt gekeken zijn er slechts 370.000 gevallen. Als alleen verhuizingen op provinciaal niveau worden meegerekend zijn er 260.000 gevallen. Binnenlandse migratie kan een indicatie zijn voor de aantrekkelijkheid van een regio (Rabobank, 2010).

Uit onderzoek is gebleken dat een regio meer inwoners trekt als het aantal inwoners hoger is en ook dat een regio minder migrerende mensen krijgt als het verder weg ligt. Ook de mogelijkheden om te voorzien in het bestaan en de kwaliteit van woon- en leefklimaat tellen mee bij de beslissingen van mensen om al dan niet naar een bepaalde regio te verhuizen.

Er zijn drie soorten regio's te onderscheiden waar de bevolking op dit moment afneemt of in de nabije toekomst gaat afnemen (Rabobank, 2010). De eerste soort is een regio in het perifere deel van het land met een beperkte economische basis. Oost-Groningen en Zeeuws-Vlaanderen zijn hier

goede voorbeelden van. Er is minder werkgelegenheid en een kleinere bevolkingsdichtheid. Veel afgestudeerden zoeken hun heil elders in het land, dus er is een groot binnenlands vertrekoverschot.

De tweede variant zijn regio's die met name in het zuidwesten van het land liggen en in het verleden tot de kern van het land behoorden maar nu een mindere economische basis heeft. Deze regio's lijken qua structuur erg op de kernregio's maar blijven achter op het gebied van werkgelegenheids- en bevolkingsomvang. Voorbeelden daarvan zijn de verdwijnende banen in het havengebied van Rotterdam en de mijnsluiting in Limburg. Dit zijn ontwikkelingen in bepaalde sectoren van de banenmarkt.

De derde soort zijn de regio's in de kerngebieden van het land waar, in tegenstelling tot de meeste gebieden in de kern, wel een bevolkingsdaling zichtbaar is. Dit lijkt het gevolg te zijn van planologische restricties en niet van minder gunstige omstandigheden. Het Gooi is een voorbeeld van een dergelijk gebied.

4.6.3 Werkgelegenheid

Er zijn ook verschillen in werkgelegenheid die een verdeling in Nederland veroorzaken. Tussen 1996 en 2006 was er de meeste werkgelegenheid in Zuid-Limburg en de Randstad. Veruit de minste banen waren er te vinden in het noordelijk deel van Nederland en Zeeland. Deze gebieden blijven achter en aangezien bevolkingsomvang en werkgelegenheid sterk met elkaar samenhangen maken deze twee factoren vaak eenzelfde groei door. De ontwikkeling gaat echter niet één op één. Sommige mensen kunnen een woonplaats kiezen waar ze aantrekkelijk kunnen wonen en waar de werkplaats bereikbaar blijft. Door het autobezit en treinennet is dat goed mogelijk. Doordat sommige regio's aantrekkelijker zijn als werkregio en anderen als woonregio proberen zij zich daarop te specialiseren. Wanneer de omvang van de bevolking groter is dan het aantal banen zullen veel mensen moeten forensen naar een andere regio voor werk.

4.7 Krimp en bewoners

Er is weinig onderzoek gedaan naar de beleving van de omgeving van bewoners in een krimpgebied. Wanneer krimp optreedt in een bepaald gebied heeft dat vele gevolgen voor de leefomgeving. Er zijn minder bewoners voor de aanwezige woningen, er komt vraag naar andere woningen, voorzieningen hebben minder draagkracht en kunnen verdwijnen. Wanneer hier onderzoek naar wordt gedaan wordt voornamelijk gekeken naar de ruimtelijke aspecten, de economische effecten voor de regio of de demografische gevolgen. Waar echter weinig onderzoek naar wordt gedaan is de bewoners van een gebied waar krimp optreedt en welke perceptie zij hebben van hun woonplaats. De bewoners zijn juist de mensen die er het meest mee te maken krijgen en het zou voor de beleidsmakers, maar ook voor mensen in toekomstige krimpgebieden interessant zijn om te weten hoe zij denken over het fenomeen krimp.

Door J. Holland (2011) is in de Verenigde Staten onderzoek gedaan naar de vraag of een stad met succes kan krimpen. Voorstanders van dit standpunt gaan ervan uit dat de leefbaarheid van een stad niet achteruit zal gaan bij afnemende bevolkingsaantallen. Het onderzoek is gedaan in een

dertigtal steden in de Verenigde Staten en de conclusies zijn duidelijk: er is geen direct verband tussen krimp en kwaliteit van het leven. Er zijn grote verschillen tussen de mate van waardering in de verschillende steden en de hoge waardering is niet alleen bij steden met groei. Zoals de auteur zelf ook aangeeft is dit echter één van de weinige onderzoeken op dit gebied en het roept veel meer nieuwe vragen op dan het beantwoordt. Het is een begin waarbij de aandacht enkel uitgaat naar de leefbaarheid in het algemeen. Er worden aanbevelingen gedaan om dieper in te gaan op de verschillende aspecten van die leefbaarheid, zoals de behuizing, kwaliteit van scholen en criminaliteit. Ook zou er meer onderzoek moeten worden gedaan op het laagste schaalniveau naar de bewoners en hun perceptie van krimp. Wanneer men weet hoe bewoners hier tegenaan kijken kunnen de makers van het lokale en regionale beleid hierop inspelen.

Krimp op deze schaal is een relatief nieuw fenomeen en er is nog weinig onderzoek naar gedaan. De onderzoeken, artikelen en andere bronnen leggen de nadruk vooral op het beleid. Wat gebeurt er in een gemeente wanneer de inwoneraantallen afnemen en wat kan de lokale of regionale overheid daaraan doen? Beleidsmakers moeten, om het beleid de juiste richting op te sturen, weten wat er speelt onder de bewoners die in de dagelijkse praktijk te maken krijgen met krimp en de gevolgen daarvan. Het is daarom relevant te weten wat de bewoners denken door middel van onderzoek. Zo kan krimp op de juiste manier bestreden of omarmd worden en zullen de gevolgen beperkt blijven.

Naast de negatieve gevolgen voor een gebied zouden er ook kansen voort kunnen komen uit de krimp. Wanneer niet alleen gekeken wordt naar de theoretische consequenties, maar ook aan de bewoners wordt gevraagd hoe zij dit ervaren zouden deze kansen ontdekt kunnen worden. Het zou kunnen zijn dat de toekomst er helemaal niet zo zwart uitziet als uit de onderzoeken over krimp naar voren komt.

4.8 Leefbaarheid

Van het containerbegrip 'leefbaarheid' is geen eenduidige definitie te geven (Leidelmeijer, 2003). In het komende deel wordt geprobeerd een overzicht te geven van een aantal publicaties en de betekenissen die aan het begrip gegeven worden. Vervolgens zal een selectie worden gemaakt van de relevante onderdelen voor het onderzoek.

De RIVM heeft in samenwerking met het RIGO een overzicht opgesteld van de verschillende modellen en betekenissen die met het begrip 'leefbaarheid' te maken hebben. Het is een samenstelling van een aantal modellen dat ieder zijn eigen licht werpt op het onderwerp. Er zijn in de verschillende benaderingen raakvlakken tussen de begrippen 'leefbaarheid', 'quality of life', 'liveability', 'quality of space' en 'sustainability'. Ze geven allemaal een bepaald aspect aan van de relatie tussen de mens en zijn omgeving. De omgeving is in dit geval een verzamelnaam voor de fysieke, sociale, economische en culturele omgeving. Iedereen vult dat op zijn eigen manier in. Daarom heeft het RIVM 'leefbaarheid' aangewezen als een begrip dat niet objectief is, maar een perceptie geeft. Daarnaast geeft dit aan dat leefbaarheid vooral op lokaal schaalniveau wordt gemeten: daar vindt immers de interactie tussen mens en omgeving plaats (Leidelmeijer, 2003).

De schrijvers van het rapport willen laten zien welke benaderingen wel of niet bruikbaar zijn. Uiteindelijk wordt echter gesteld dat geen van de definities de lading volledig dekt en dat het ook geen zin heeft er één betekenis aan te verbinden. Er moet een nieuw, duidelijker conceptueel model worden gemaakt.

Het toenmalige Ministerie van VROM/Wonen Wijken en Integratie heeft in 2008 de Leefbaarometer geïntroduceerd. Het is een combinatie van twee conceptinstrumenten die al langer bestonden (APK voor wijken en Early Warning). Met dit nieuwe monitoringsysteem kunnen wijken in de gaten gehouden worden omdat het veel informatie bevat. Op die manier kunnen eventuele probleemwijken worden aangepakt op die plekken waar het nodig is (VROM, 2008).

Ook in het rapport van VROM wordt gezocht naar een werkbare definitie van leefbaarheid. Het wordt benadrukt dat de verschillen in de gevonden definities vooral liggen in de manier waarop het object en het perspectief van de mens-omgeving relatie worden bekeken. Begrippen als 'kwaliteit van de leefomgeving' en 'quality of place' hebben vooral betrekking op de omgeving en 'quality of life' duidt vooral op de mens. De mens zorgt ervoor dat de omgeving betekenis krijgt en ontvangen een stempel of deze al dan niet leefbaar is.

De definitie die het VROM geeft voor 'leefbaarheid' luidt als volgt:

"Leefbaarheid is de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld (VROM, 2008)."

Om de Leefbaarometer goed te laten werken wordt gebruik gemaakt van de oordelen van de bewoners, maar ook van het woongedrag van de bewoners. De oordelen van de bewoners worden verkregen door enquêtes waarbij omgevingscondities aan de bewoners worden voorgelegd die daarover hun mening kunnen geven. Het woongedrag gaat over de mate waarin bewoners tevreden zijn met hun woonplaats. Dit wordt in verband gebracht met de omgevingscondities. Omdat er vaak weinig gegevens zijn over het daadwerkelijke gedrag van de bewoners wordt een aantal afhankelijke variabelen geselecteerd (zoals de bereidheid om te betalen voor een huis in een bepaalde omgeving of het aantal verhuizingen) waar dit uit af te leiden valt.

De vraag is wat de meest relevante omgevingscondities zijn om 'leefbaarheid' te meten. Het VROM (2008) noemt zes dimensies: woningvoorraad, publieke ruimte, voorzieningen, bevolkingssamenstelling (sociaal/economisch), de levensopbouw van de bewoners en samenhang van de bevolking en veiligheid. Er worden verschillende indicatoren onderscheiden in deze dimensies. Deze staan in Tabel 4.2 genoemd.

<i>Dimensies</i>	<i>Indicatoren</i>
Woningvoorraad	Woningtype (één- of twee-onder-één-kap, flats, etagewoningen, sociale huur) Dichtheid Bouwjaar

Publieke ruimte	Waarde verkochte woningen Aandeel sloop Geluidsoverlast (spoor, weg) Uitzicht op (binnen)water Interactie groen en naoorlogse gebouwen
Voorzieningen	Nabijheid (supermarkt, bank, natuurgebied, winkelcentrum, kust, water)
Bevolkingssamenstelling (soc. & ec.)	Aandeel werkzoekenden Hoogte inkomens Aandeel niet westerse allochtonen Hoogopgeleiden
Levensopbouw en samenhang bevolking	Dominantie levensfase Aandeel ouderen Aandeel gezinnen Homogeniteit gezinnen met jongere en oudere kinderen Dominantie huiseigenaren Verhuizingen
Veiligheid	Vernieling Verstoring van de openbare orde Gewelddsmisdrijven Diefstal Overlast (drugs, jongeren, omwonenden, openbare werken, rommel, bekladding)

Tabel 4.2: Indicatoren van de zes dimensies die voor leefbaarheid te onderscheiden zijn (VROM, 2008)

Uit de empirische uitkomsten van de Leefbaarometer is gebleken dat de beoordeling van de bewoners overeenkomt met het woongedrag en de omgevingscondities bij beide even belangrijk zijn. Wanneer de omgevingscondities niet goed worden beoordeeld heeft dat het effect dat de bewoners uiteindelijk wegtrekken.

Leefbaarheid in Duitsland

In Nordrhein Westfalen is onderzoek gedaan naar de populatie in de grote steden sinds veel autochtone gezinnen zijn weggetrokken naar de 'suburbs' en veel immigranten juist naar de steden zijn gegaan (Strohmeier, 2004). Door het verdwijnen van veel banen in de industriesector trekken veel mensen weg. Slechts die mensen die niet in staat zijn weg te trekken om financiële redenen blijven in de wijken achter. De infrastructuur wordt verwaarloosd en de oude huizenvoorraad wordt niet onderhouden. Dit komt het imago van dergelijke wijken niet ten goede.

De wijken waar de meeste problemen plaatsvinden worden gekenmerkt door snelle migratiestromen en het aantal stemmers bij verkiezingen. Het geeft aan dat er weinig tot geen maatschappelijke participatie is onder de inwoners. Om deze mensen meer te betrekken zijn er stedelijke ontwikkelingsprogramma's die er voor moeten zorgen dat het economisch en sociaal beter gaat met achtergestelde wijken. Het participeren van de bewoners moet hier de drijvende kracht achter zijn en er tegelijk voor zorgen dat er meer eenheid in de wijk komt door samenwerking en betrokkenheid.

De leefbaarheid gaat achteruit bij selectieve migratie, maar uit deze studie is een aantal oplossingen gekomen waardoor de situatie verbeterd zou kunnen worden. In Nederlandse wijken waar ditzelfde probleem speelt behoort dit ook tot de mogelijkheden.

Het meten van leefbaarheid is een ingewikkeld proces omdat het een moeilijk te definiëren begrip is. Ruut Veenhoven heeft in zijn Oratie (1996) geprobeerd te omschrijven hoe dit gedaan kan worden. Hij maakt onderscheid tussen het verschil in de meting van het aanbod (veronderstelde leefbaarheid) en de meting van de uitkomsten (kennelijke leefbaarheid).

De veronderstelde leefbaarheid is de maatschappelijke input. Het is niet zomaar te zeggen welke eigenschappen van een omgeving/maatschappij ervoor zorgen dat een gebied leefbaar is, maar een heel aantal criteria is duidelijk: voedsel en drinken, behuizing en rechtsbescherming. Het is echter moeilijk om voor verschillende gebieden, met andere mensen een universele lijst te maken met de voorwaarden voor leefbaarheid. De Human Development Index is een voorbeeld van een dergelijke lijst die bepaald welk land het meest leefbaar is.

Aan de andere kant is er de kennelijke leefbaarheid waarbij wordt gekeken hoe mensen floreren in een samenleving. Ook hier is de vraag naar welke criteria je dan moet kijken. Twee belangrijke criteria zijn lichamelijke en geestelijke gezondheid en geluk ('satisfactie').

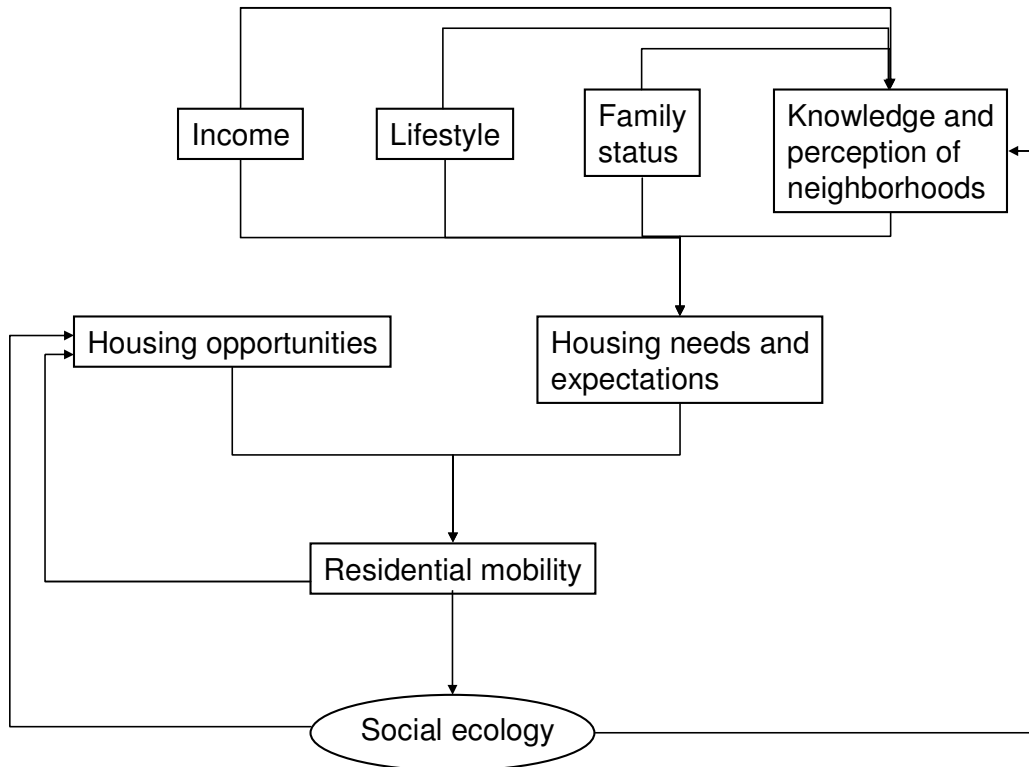
4.9 Woonvoorkeuren

Woonvoorkeuren en de mogelijkheden om die te realiseren spelen een rol bij veranderingen in vraag en aanbod op de woningmarkt. De vooronderstelling is dat mensen in een ontspannen woningmarkt gemakkelijk hun wens kunnen realiseren. Landelijke en perifere regio's kunnen deze kans grijpen door in te zetten op buiten wonen, in een rustige omgeving met veel groen. Nederlanders zijn immers minder gebonden aan hun woonplaats door hun leeftijd of type werk. Veel regio's proberen hier echter op in te spelen in een periode van demografische verandering; er is weinig vraag vanuit de markt (Dam, 2006).

Om een woonplaats te waarderen zijn verschillende waarden en doelen voor ieder persoon belangrijk. Wanneer deze waarden en doelen op een bepaalde plek niet gerealiseerd kunnen worden is migratie een instrument om hier op een andere locatie wel aan te voldoen. Wanneer voor een persoon een bepaalde waarde voor een woonplaats erg belangrijk is worden de factoren die daaraan bijdragen erg hoog gewaardeerd. De factoren die daar afbreuk aan doen worden extra laag gewaardeerd.

Er is een drietal meetmodellen genoemd waar woonvoorkeuren mee gemeten kunnen worden. De 'compositional approach' is een model waarbij mensen een bepaald niveau van woonkenmerken kunnen aangeven waarop zij willen dat het aanwezig is. Dit geeft het relatieve belang weer van deze kenmerken. Het 'conjoint preference' model is gebaseerd op de evaluaties die bewoners gaven voor bepaalde woonprofielen. Ten slotte is er ook nog de 'decision plan net' waarbij men erachter probeert te komen wat iemands 'intended' woonvoorkeuren zijn. De respondenten wordt gevraagd welke kenmerken veel invloed hebben op hun woonvoorkeuren (Coolen, 2001).

Een belangrijk artikel op dit vlak is geschreven door Knox en Pinch (2000). Zij hebben geprobeerd een verband te vinden tussen de mobiliteit die mensen hebben ten aanzien van hun woonplaats en de structuur van hun woonplaats. De basisstructuur staat uitgebeeld in Figuur 4.2 Het geeft twee belangrijke factoren weer die invloed hebben op de woonplaatsmobiliteit. Ten eerste zijn er de persoonlijke voorkeuren van de bewoners voor behoeften en verwachtingen van een woonplaats. Deze komen voort uit inkomen, de grootte van het gezin en de leefstijl. De tweede factor bestaat uit de mogelijkheden binnen de woonomgeving. Het draait daarbij vooral om nieuwe en beschikbare huizen in een bepaald gebied. De combinatie van beide factoren leidt tot de synthese mobiliteit. Wanneer de woonomgeving niet overeen komt met de persoonlijke voorkeuren van de bewoners ontstaat er spanning die uiteindelijk zou kunnen leiden tot een verhuisprikkel.

Figuur 4.2: het verband tussen woonplaatsmobiliteit en de persoonlijke woonvoorkeuren van mensen (Knox, 2000)

Verhuizingen kunnen voorkomen door allerlei verschillende redenen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen vrijwillige en gedwongen verhuizingen. De gedwongen verhuizingen kunnen komen door de vraag van de huisbaas om te vertrekken. De vrijwillige verhuizingen kunnen worden ingegeven door de grootte van de woning, de staat van de woning, de locatie van de woning etcetera. Dit zijn tevens factoren die mensen aantrekken aan een andere woonomgeving.

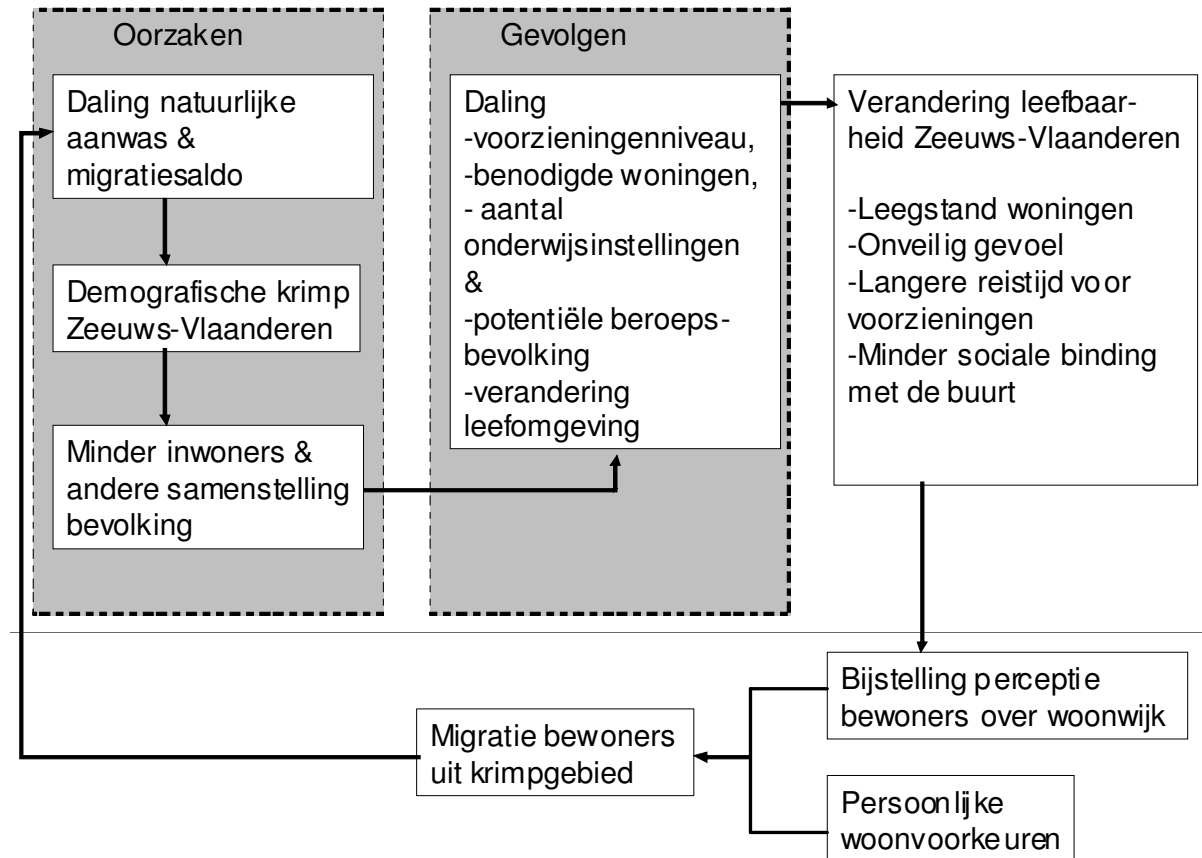
5. Methoden

Het doel van dit onderzoek is erachter te komen of de bewoners van een krimpgebied menen dat de leefbaarheid van hun wijk/buurt achteruit is gegaan sinds de krimp heeft ingezet en of zij daardoor naar een ander gebied willen verhuizen. Daarbij staat de mening van de bewoners centraal en voor goede resultaten moeten zij de mogelijkheid hebben zich uit te spreken over dit onderwerp.

In dit hoofdstuk wordt stilgestaan bij de manier waarop het empirische deel van het onderzoek vorm heeft gekregen. Allereerst wordt het conceptueel model besproken dat voortkomt uit het theoretisch hoofdstuk. Vervolgens komt de manier van onderzoek aan bod en de redenen waarom voor die manier gekozen is. Daarna wordt het praktische deel van de operationalisering behandeld waarin staat op welke manier de concepten uit het conceptueel model worden omgezet in hanteerbare begrippen voor de enquête.

5.1 Conceptueel model

Het conceptueel model is een grafische weergave van de veronderstelde verbanden tussen de verschillende begrippen die voor dit onderzoek relevant zijn. De pijlen geven de mogelijke verbanden van oorzaak en gevolg weer. Onderstaand conceptueel model geeft de situatie weer van een gebied waar demografische krimp optreedt en de gevolgen die dat heeft voor het gebied en uiteindelijk ook op de manier waarop inwoners tegen dat gebied aankijken.

Figuur 5.1: Conceptueel model, voortgekomen uit theorie

In de eerste kolom worden de oorzaken van het verband weergegeven. Het is een causaal verband tussen een daling in de natuurlijke aanwas en een daling in het migratiesaldo naar demografische krimp. Het gevolg daarvan is dat er minder inwoners in dat gebied zijn en dat de bevolkingssamenstelling is veranderd. Deze drie punten bij elkaar genomen zijn de oorzaak van een aantal veranderingen. Doordat er minder mensen zijn zullen er minder voorzieningen, woningen en onderwijsinstellingen nodig zijn. Daarnaast verandert de potentiële beroepsbevolking doordat er verschuivingen optreden in de dominante leeftijdscohorten. Er zijn relatief veel ouderen door de vergrijzing en het aantal jongeren daalt; uiteindelijk zorgt dit voor een kleinere beroepsbevolking die voor meer mensen zorg moet dragen. Uiteindelijk zal de hele leefomgeving veranderen en kunnen de bewoners de perceptie die zij hebben over hun woonwijk gaan bijstellen.

De leefbaarheid wordt beïnvloed door deze factoren. Er komt leegstand doordat er niet genoeg mensen zijn om de woningen te vullen. Lege panden en buurten die niet goed worden onderhouden kunnen een onveilig gevoel veroorzaken bij de bewoners. Daarbij komt dat de reistijd voor bepaalde voorzieningen langer wordt omdat sommige voorzieningen niet meer aan te bieden zijn in het krimpgebied. Als mensen menen dat de kwaliteit van de buurt achteruit gaat kan dit tevens zorgen voor een mindere sociale binding met de buurt. Al deze factoren kunnen ervoor zorgen dat de woonomgeving verandert.

De factoren van de woonomgeving worden naast de persoonlijke woonvoorkeuren van de bewoners gezet. Als hier spanning tussen bestaat en deze niet kan worden opgelost bestaat de mogelijkheid dat bewoners zullen verhuizen naar een andere regio. Dit kan weer een 'trigger' vormen voor anderen om het gebied ook te verlaten. Daarnaast kan het verhuizen de gevolgen weer versterken. Wat in eerste instantie gevolgen waren, worden nu de oorzaken en kunnen ervoor zorgen dat er een vicieuze cirkel ontstaat. In het ergste geval kan het gebied leeglopen.

5.2 Empirie

In dit onderzoek staan de bewoners centraal. Het is van belang te weten hoe zij denken over de leefbaarheid in hun woonplaats of regio. Daarom moeten zoveel mogelijk bewoners daar hun mening over kunnen uitspreken. Er zal dan ook een kwantitatief onderzoek worden uitgevoerd door middel van een enquête. Aan de hand van een theoretische onderbouwing (hoofdstuk 4) worden hypothesen getoetst. Er is een grote steekproef vereist, afhankelijk van een aantal variabelen die in de volgende paragraaf behandeld zal worden, om uiteindelijk generaliserende conclusies te kunnen trekken die betrekking hebben op de hele populatie.

5.2.1 Steekproef

Om een algemeen beeld te krijgen en generaliserende conclusies te trekken moet de steekproef representatief zijn. Daarbij is een aantal factoren van belang. Allereerst de omvang van de populatie. In dit geval wordt onderzoek gedaan naar de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen. Deze regio van Zeeland bestaat uit drie gemeentes, Terneuzen, Sluis en Hulst met in totaal 106.522 inwoners in 2010 (CBS). Dit aantal is de onderzoekspopulatie. De verdeling over de verschillende gemeenten is als volgt:

<i>Gemeente</i>	<i>Aantal inwoners</i>	<i>Percentage van totaal</i>
Terneuzen	54.824	51,5
Sluis	23.978	22,5
Hulst	27.720	26,0
Totaal	106.522	100,0

Tabel 5.1: Het aantal inwoners per gemeente in Zeeuws-Vlaanderen (CBS, 2010)

Met meer dan de helft van het aantal inwoners is Terneuzen de grootste gemeente. Sluis en Hulst nemen ieder respectievelijk minder en meer dan de helft van dit aantal voor hun rekening. Er wordt naar gestreefd deze verdeling in de steekproef te evenaren.

Daarnaast zijn er verschillen tussen de stedelijke en landelijke gebieden in de provincie waar te nemen. Wanneer krimp optreedt krijgen de mensen in de stad daar op een andere manier mee te maken dan de mensen die verder van de voorzieningen en werkgelegenheid afzitten. Het is dan ook wenselijk om deze verdeling weer te geven zoals deze in de werkelijkheid ook is. Wanneer wordt gekeken naar het aantal inwoners per kern valt op dat veel kernen niet veel inwoners hebben; slechts twee kernen hebben meer dan 10.000 inwoners. Dat is als grens genomen tussen stedelijk en landelijk. In de kernen met meer dan 10.000 inwoners zijn veel voorzieningen en is werkgelegenheid. De inwoners van de kleinere kernen moeten vaak naar deze grotere plaatsen voor de bijzondere boodschappen.

De verdeling tussen stad en platteland is voor de drie gemeentes als volgt:

<i>Gemeente</i>	<i>Soort gebied</i>	<i>Verdeling in percentages (%)</i>	<i>Plaatsen >10.000 inwoners</i>
Terneuzen	Stedelijk gebied	45	Terneuzen
	Platteland	55	
Sluis	Stedelijk gebied	0	
	Platteland	100	
Hulst	Stedelijk gebied	40	Hulst
	Platteland	60	

Tabel 5.2: De verdeling tussen stad en platteland in de verschillende gemeentes in Zeeuws-Vlaanderen (CBS, 2010)

5.2.2 Selecte steekproef

Om bovenstaande verdeling en dus de representativiteit te waarborgen is gekozen voor het uitvoeren van een selecte steekproef. Er wordt een aantal kernen geselecteerd waarbinnen een van tevoren bepaalde hoeveelheid enquêtes moet worden afgenomen. Deze kernen worden geselecteerd op basis van het aantal inwoners en de stad/platteland verdeling.

In de gemeente Terneuzen zal geënquêteerd worden in de plaatsen Terneuzen, Axel, Westdorpe, Sas van Gent en Sluiskil. In de gemeente Sluis zal geënquêteerd worden in de plaatsen Oostburg, Breskens, Sluis, IJzendijke en Schoondijke. In Hulst zal geënquêteerd worden in de plaatsen Hulst, Kloosterzande, St. Jansteen, Clinge en Vogelwaarde.

Deze selectie is tot stand gekomen door drie punten mee te nemen. Allereerst de verdeling over de gemeentes qua inwonertal. Vervolgens de verdeling stad en platteland die in de bovenstaande tabel staat weergegeven. Ten slotte is ook de beschikbare tijd meegenomen. Er is niet gekozen voor de allerkleinste kernen omdat op weekdays niet veel mensen thuis zullen zijn en het niet mogelijk is te veel tijd te verliezen met het reizen van kern naar kern. Door de iets grotere kernen te bevragen lijkt dit probleem niet op te treden. Er is wel gekeken of er verschillen zijn ten aanzien van het aantal voorzieningen, de infrastructuur en de werkgelegenheid zodat dit mogelijkterwijs terug is te zien in de resultaten. De enquêtes worden afgenomen op vier doordeweekse dagen van dinsdag tot en met vrijdag.

De mensen zullen bevroegd worden op straat bij winkelcentra en andere openbare plaatsen waar mensen bij elkaar komen, zoals de ingang van een bibliotheek. Ook zal er langs de deuren worden gegaan. Het doel is dan verschillende typen wijken langs te gaan, zoals de centraal gelegen woningen, maar ook verder buiten het centrum. Het is de bedoeling zowel de chiquere wijken als de aandachtswijken mee te nemen om een zo representatief mogelijk resultaat te krijgen.

Ten slotte is er geen leeftijdsgrens gesteld, maar worden al te jonge kinderen niet bevroegd. Er zijn veel vragen in de enquête over woningen, woningprijzen, voorzieningen en er wordt niet verwacht dat kinderen hier een goed antwoord op zullen kunnen geven. Het heeft dan ook geen zin enquêtes uit te delen aan deze leeftijdsgroep. Voor de rest zullen alle mensen bevroegd worden. Om ook de werkenden en schoolgaanden te kunnen bereiken zal niet alleen overdag worden geënquêteerd, maar ook in de avond zal een aantal uur langs de deuren worden gegaan.

5.2.3 Grootte van de steekproef

De grootte van de steekproef kan berekend worden door middel van modellen. Daarvoor zijn verschillende cijfers nodig. Ten eerste is de populatie van belang, in dit geval zijn dat de 106.522 inwoners van Zeeuws-Vlaanderen.

Een tweede aspect is het betrouwbaarheidspercentage, ofwel de betrouwbaarheid. De betrouwbaarheid van de steekproef wordt ingesteld op 95 procent. Dat betekent dat 95 procent van de onderzoeken uit zal komen op dezelfde resultaten. Dus wanneer hetzelfde onderzoek 100 maal wordt uitgevoerd zal 95 procent eenzelfde antwoord geven.

Ten slotte wordt ook de foutmarge nog meegenomen. Deze foutmarge geeft aan hoeveel procent de uitkomst van het onderzoek af kan liggen van de werkelijke situatie. Dit getal wordt hoger naarmate de uitkomst van een vraag dichterbij de 50 procent ligt. In veel gevallen ligt de foutmarge op vijf procent.

Met een populatie van 106.522, een betrouwbaarheid van 95 procent en een foutmarge van acht procent is een steekproef vereist van 150. Wanneer de foutmarge 6,19 is moeten er 200 enquêtes worden afgenomen.

5.3 Operationalisering

In het onderzoek wordt gezocht naar het antwoord op de vraag of en op wat voor manier de demografische krimp in Zeeuws-Vlaanderen de leefbaarheid in dat gebied beïnvloed.

Het begrip leefbaarheid is een containerbegrip met veel onderliggende facetten waarvan niemand precies weet wat het betekent. Daarom is dit begrip in het theoretisch kader toegelicht. In deze paragraaf wordt een toelichting gegeven op de manier waarop het geoperationaliseerd is in de enquête zodat de bewoners een weloverwogen antwoord kunnen geven op de vraag of de leefbaarheid wordt aangetast.

In het conceptueel model ligt de focus op een drietal dimensies: het voorzieningenniveau, de woningen en de werkgelegenheid. Een vierde aspect dat hier mee te maken heeft is de verandering van de leefomgeving. Demografische krimp heeft invloed op al deze dimensies die belangrijk zouden kunnen zijn voor de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen.

Het voorzieningenniveau gaat niet alleen om winkels, maar ook om onderwijs- en zorginstellingen. Allemaal benodigdheden voor een leefbare samenleving. Door de afnemende bevolkingsaantallen zijn er volgens de voorspellingen minder voorzieningen nodig en dat zou nadelig kunnen zijn voor de mensen die in het de krimpgebieden achterblijven. Er wordt gevraagd naar de kwaliteit en kwantiteit van de winkels, de hoeveelheid scholen en ziekenhuizen en de veranderingen daarin. Ook is het mogelijk om aan te geven wat de verwachtingen zijn ten aanzien van deze ontwikkelingen.

De woningen zijn een belangrijk onderdeel van het leefklimaat. Iemands huis moet ook een thuis kunnen zijn. Wanneer er minder mensen zijn en de vraag naar woningen daalt is het moeilijk te bepalen wat te doen. De prijs van de woningen kan gaan dalen, er komt leegstand en soms worden woningen gesloopt. De bewoners wordt gevraagd of zij denken dat er veel leegstand komt en wat de ontwikkelingen zijn in het prijspeil van de woningen.

Ten slotte is er aandacht voor de werkgelegenheid in Zeeuws-Vlaanderen. De berichten daarover zijn niet altijd even positief. Daarom wordt nu aan de bewoners zelf gevraagd wat zij vinden van de hoeveelheid banen die er is en of het in de toekomst moeilijker wordt om een baan te vinden.

Om te bepalen waar de belangen van de bewoners liggen wordt de enquête begonnen met een aantal persoonlijke vragen. Daarna worden enkele controlevragen gesteld. Hieruit moet blijken of zij werk, woningen, winkels, een ziekenhuis in de buurt of al deze dingen, belangrijk vinden. Vervolgens zal gevraagd worden naar de huidige situatie waaruit opgemaakt kan worden hoe het er in de verschillende gemeentes en plaatsen voorstaat op het gebied van voorzieningen, woningen en werkgelegenheid. Ook wordt gevraagd naar de verwachtingen voor de toekomst. De enquête wordt afgesloten met een aantal directe vragen. Merkt de bevroagde iets van demografische krimp, wil hij of zij verhuizen en zo ja, waar naartoe? Er is ruimte voor opmerkingen onderaan de pagina.

Er is voor gekozen om de vragen die betrekking hebben op de verschillende dimensies gesloten te stellen. Deze vooraf opgestelde stellingen kunnen door middel van de Likertschaal beantwoord worden. Er worden vijf categorieën onderscheiden: -2 (helemaal mee oneens), -1 (mee oneens), 0

(niet mee oneens/niet mee eens), 1 (mee eens) en 2 (helemaal mee eens). Voor alle vragen met een schaal is dezelfde verdeling gebruikt. Er is gekozen voor deze manier van bevraging omdat er mee gerekend kan worden. Er kunnen tabellen van worden gemaakt en statistische toetsen mee worden uitgevoerd. Het nadeel is dat je niet dieper op de vraag in kunt gaan. Meer dan de mate waarmee de respondent het met de stelling eens is valt niet op te maken uit de vraagstelling. Wanneer je daar meer van zou willen weten moet je een diepte interview houden. Door de beperkte tijd is dat echter niet mogelijk.

Om de verschillende dimensies van het concept leefbaarheid goed weer te geven in de enquête is één aspect niet genoeg. Het is bijvoorbeeld niet afdoende om te vragen naar wat men vindt van de woningen in de eigen woonplaats. De dimensies (voorzieningen, woningen, werkgelegenheid en leefbaarheid in het algemeen) bestaan uit meerdere aspecten en deze zijn ook bevraagd. Zo is er bij de voorzieningen gevraagd naar de afstand, reistijd en het verschil tussen dagelijkse en niet-dagelijkse boodschappen. Bij woningen is gevraagd naar leegstand en prijs en bij werkgelegenheid is gevraagd naar afstand tot werk en het vinden van werk in de nabijheid van de woonplaats. Er is ook letterlijk gevraagd naar leefbaarheid, voorzieningen en woningen om te kunnen controleren of de uitkomsten van deze vragen overeen komen met de afzonderlijke antwoorden van de verschillende facetten.

6. Zeeuws-Vlaanderen

Zeeuws-Vlaanderen is één van de eerste plekken in Nederland waar de krimp als eerste heeft ingezet. Om inzicht te krijgen in het exacte waar en waarom van deze situatie wordt in dit hoofdstuk ingegaan op hoe dit gebied zich heeft ontwikkeld. Daarbij wordt gekeken naar de historie, maar ook naar de huidige demografische situatie en hoe dit zich gaat ontwikkelen in de toekomst.

6.1 Zeeland

Zeeuws-Vlaanderen ligt in de provincie Zeeland. Zeeland is een plattelandsprovincie met een relatief lage bevolkingsdichtheid. Het bevat kleine stadjes en dorpjes en de agrarische sector neemt een prominente plaats in. Daarnaast staat Zeeland bekend om de strijd tegen het water. De ruimtelijke structuur is te danken aan de drie grote rivieren die uitkomen in deze provincie (de Rijn, Maas en Schelde) die zorgen voor een grote delta en de vorm van de eilanden. Ook is de economie afhankelijk van het water: de havens van Vlissingen en Terneuzen maken gebruik van de rivieren voor aan- en afvoer van schepen. Tevens komen er veel toeristen door de kust en het binnenwater. Zeeland is de op twee na kleinste provincie van Nederland met 1.710 km² land en 1.150 km² water. En wat inwonertal betreft is het de op één na kleinste provincie. Flevoland is zowel qua oppervlakte als qua inwonertal kleiner dan Zeeland. De provincie bestaat uit 13 gemeentes (Dam, 2006).

Figuur 6.1: Overzichtskarta van Zeeland (Bosatlas, 2000)

Zeeuws-Vlaanderen is een deel van Zeeland en ligt in het uiterste zuidwesten tegen België aan. De Westerschelde loopt langs Zeeuws-Vlaanderen en vormt een doorgang voor scheepvaart uit Vlissingen en Terneuzen. Het gebied bestaat uit drie gemeentes: Terneuzen en Hulst danken hun naam aan de grootste plaats in dat gebied, terwijl Sluis de derde plaats is qua inwonertal (Dam, 2006).

6.2 Historische schets

Het deltagebied in Zeeland is een bijzonder natuurgebied dat gecreëerd is door de zee en rivieren die in het verleden vrij spel hadden in het landschap. Door de wind en het water zijn landschappen met duinen, estuaria en veenmoerassen ontstaan. Toen de mens zich ging vestigen in dit gebied heeft hij geprobeerd het water in bedwang te houden door middel van bedijking en ontginning. Met name in de beginperiode van de bedijking, de vroege Middeleeuwen, had dit vaak niet het gewenste effect. De dijken braken door het watergeweld en hele stukken land liepen onder. De dorpjes in die gebieden werden verzvolgen. Het was niet altijd mogelijk om het land in originele staat terug te brengen. De Reimerswaal bijvoorbeeld is voorgoed verloren gegaan doordat het niet beschermd kon worden tegen de zee (Promotie Zeeland Delta, 2009b).

Er zijn bijzondere natuurgebieden ontstaan door de overstromingen en het terugtrekken van het water. Toen de mens nog niet in grote getale woonachtig was in deze regio had de natuur vrij spel, maar tegenwoordig worden deze gebieden beschermd. Naast de natuurgebieden die beschermd worden liggen nu akkers en weilanden waar de mens zijn sporen heeft achtergelaten (Provincie Zeeland, 2011).

De watersnoodramp van 1 februari 1953 maakt nog steeds een belangrijk deel uit van de historie van Zeeland. Het is één van de grootste natuurrampen uit de geschiedenis van Nederland waarbij 1.835 mensen het leven verloren. Hele dorpen werden weggevaagd en het vee spoelde mee. Op veel huizen en openbare gebouwen staat de waterstand van die dag in 1953 aangegeven bij wijze van gedenkteken. Naar aanleiding van deze ramp werd de Deltacommissie ingesteld die moest voorkomen dat een ramp als deze nog eens voorkwam. Zij ontwierpen het Deltaplan dat gebieden die onder water zijn gelopen watervrij gemaakt worden en grondwater beschermd wordt tegen verzilting (Stichting Deltawerken online, 2004).

6.3 Demografie

In een door het Ruimtelijke Planbureau gepubliceerd boek (Dam, 2006) is de demografische ontwikkeling van verschillende regio's in Zeeland beschreven tussen 1975 en 2005. Met behulp van CBS (2011) kan dit doorgetrokken worden naar de huidige situatie. Zeeuws-Vlaanderen wordt daarbij uitgelicht.

De bevolking van Zeeland is sinds 1975 toegenomen, maar minder dan het Nederlands gemiddelde (16 procent voor Zeeland tegen 20 procent voor Nederland). De vergrijzing is daarentegen sterker dan in Nederland (17 procent is 65+ tegen 14 procent voor Nederland).

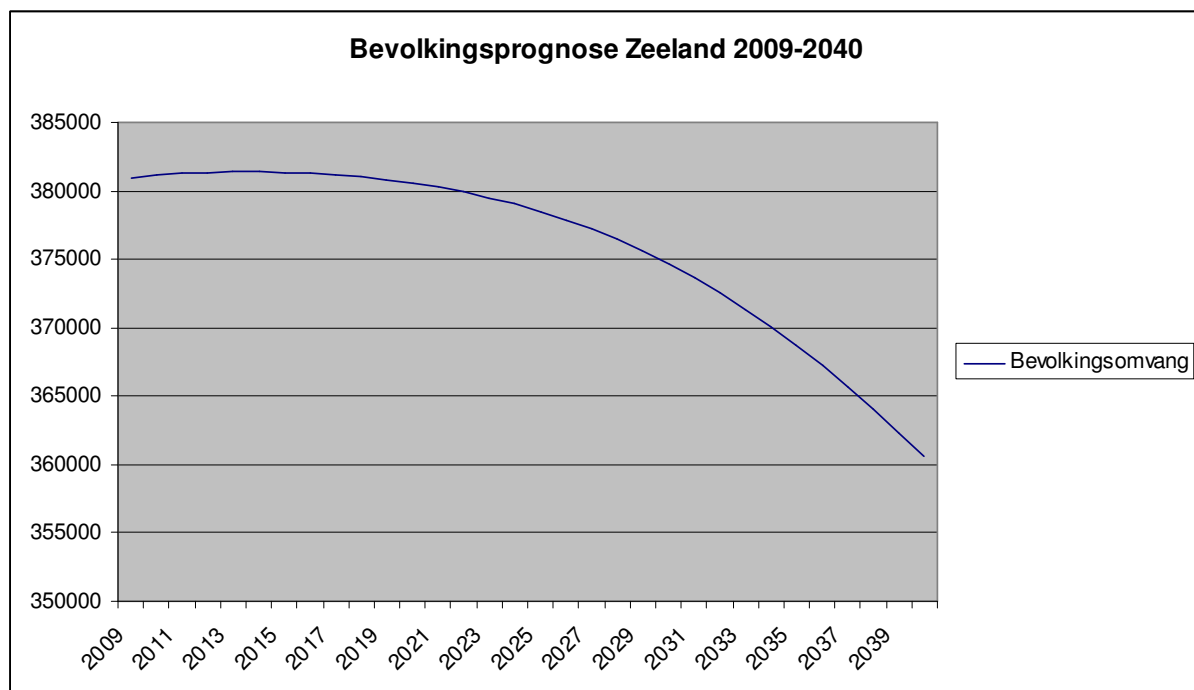
Voor Zeeland geldt ook dat er sprake is van regionale verschillen in bevolkingsopbouw. Goes en Schouwen-Duiveland hadden een sterke bevolkingsgroei in dertig jaar met respectievelijk 9.000 en 8.700 inwoners. De relatieve groei was sterk in Borsele (41 procent) en Kapelle (40 procent). In Terneuzen was de kleinste groei (500 inwoners) en in Sluis liep het aantal inwoners terug (-700). Tussen 1995 en 2005 was de grootste groei nog altijd in Goes en Schouwen-Duiveland, maar in Terneuzen treedt inmiddels krimp op.

Wanneer gekeken wordt naar de verschillende steden en dorpen valt op dat van de 27 nederzettingen waar de bevolkingsaantallen afnamen tussen 1975 en 2005 er 23 in Zeeuws-

Vlaanderen liggen. Dit verschuift wel enigszins over de rest van Zeeland, maar de grootste afnamen is nog altijd in Zeeuws-Vlaanderen.

De oorzaken voor de bevolkingsafname zijn ook te vinden in de rest van Nederland: huishoudensverdunding en selectieve migratie. Het aantal huishoudens is toegenomen tussen 1995 en 2005. Ook vergrijzing heeft invloed; in Sluis is de vergrijzing 29 procent, tegenover 19 procent in Goes.

De provincie Zeeland heeft een bevolkingsprognose opgesteld en daar is op te zien hoe de bevolking er mogelijk uit komt te zien tussen 2009 en 2040. De voorspelling is dat er in 2040 een bevolkingsafname heeft plaatsgevonden van 5,3 procent. Tot 2014 zal de totale bevolking nog iets stijgen, daarna zal deze gestaag afnemen. Vanaf 2022 komt het in een vrije val terecht en daalt de bevolkingsomvang door tot 360.583 in 2040 (Provincie Zeeland, 2009). De regionale variatie is sterk. Tussen 2005 en 2025 zal in heel Zeeuws-Vlaanderen de bevolking krimpen. In Sluis en Terneuzen met meer dan 5 vijf procent en in Hulst met minder dan vijf procent.

Figuur 6.1: Provinciale Bevolkingsprognose Zeeland 2009 (Provincie Zeeland, 2009)

De provincie Zeeland is overtuigd dat er een verandering in het beleid moet optreden. Het Omgevingsplan Zeeland 2006-2012 (2006) zette in op "woonmigratie en bouwen voor de toekomst". Er moeten veel nieuwe woningen worden gebouwd waardoor mensen uit andere gebieden naar Zeeland willen verhuizen. De provincie wil dit met speciale projecten van bijzondere woonmilieus bereiken. Hoewel ze het probleem van leegloop wel onderkennen wordt ingezet op groei omdat men hoopt het op die manier tegen te kunnen houden. Wanneer Zeeland aantrekkelijk genoeg is komen de mensen er wonen. Het nieuwe Omgevingsplan is nog niet gepubliceerd maar er is al wel aan begonnen. In de startnotitie voor het nieuwe Omgevingsplan waarin uitgelegd wordt wat er in komt, staat een aantal uitgangspunten bij de inhoud uitgewerkt. Eén van die

punten is de demografische ontwikkeling. Het moet van 'meer' naar 'beter'. Er is een omslag nodig in denken en dit zal zijn weerslag hebben op het beleid omdat dit om veranderingen vraagt voor het wonen, de arbeidsmarkt, de economie, zorg, het onderwijs en de mobiliteit (2010). Dit geeft aan dat de provincie heeft geaccepteerd dat het niet werkt om groei na te streven in een krimpende regio, maar dat een ander beleid voor verbeteringen zou kunnen zorgen.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (2011) heeft cijfers van de ontwikkeling van de bevolkingsaantallen in verschillende regio's in Zeeuws-Vlaanderen. De meest actuele cijfers gaan tot het jaar 2010. De drie grootste gemeenten van Zeeuws-Vlaanderen hebben tussen de jaren 2003 en 2010 allemaal te maken gekregen met bevolkingskrimp, maar ieder op een ander moment. De gemeente van Sluis krimpt al vanaf 2003, misschien langer, maar daar zijn geen gegevens van. In 2004 was een kleine groei van 0,4 procent, maar de jaren erna was een gestage afname van tussen de 1,3 en 4,6 procent. In totaal is de bevolking tussen 2003 en 2010 met ruim 600 personen afgenomen. In Hulst begon de bevolkingsafname in 2007, met ongeveer 2,0 procent afname in de jaren erna. De bevolkingsontwikkeling is wisselvalliger in Terneuzen. Wanneer de bevolking groeit is het met minder dan 1,0 procent. Als er een daling is in bevolkingsaantallen varieert dat tot een forse 5,0 procent tot een minimale 0,1 procent.

6.4 Geografie

Zoals gezegd bestaat de regio Zeeuws-Vlaanderen uit drie gemeentes: Sluis, Hulst en Terneuzen. Deze zullen kort beschreven worden in deze paragraaf.

De gemeente Sluis staat ook wel bekend als gemeente West Zeeuws-Vlaanderen en ligt als enige gemeente direct aan de Noordzeekust. Doordat er elf kilometer onafgebroken strand ligt is toerisme een speerpunt. Cadzand en Breskens zijn belangrijke badplaatsen waar jaarlijks vele toeristen hun vakantiedagen komen doorbrengen. Oostburg is de centrale plaats, maar deze heeft niet meer dan 4.800 inwoners. Naast Oostburg is ook Sluis een belangrijk stadje. Het heeft een historisch centrum waar de gemeente veel waarde hecht aan het verleden. Ook hier worden ieder jaar veel toeristen verwelkomd. Zelf promoten zij het stadje als winkelplaats.

In deze gemeente is een leefbaarheidonderzoek uitgevoerd onder de bewoners en daaruit is een verschil naar voren gekomen tussen de veronderstelde en de ervaren leefbaarheid. Dat betekent dat de bewoners niet direct tevreden zijn (ervaren leefbaarheid) als aan bepaalde voorwaarden zoals infrastructuur en voorzieningen (veronderstelde leefbaarheid) is voldaan. Er worden aanbevelingen gedaan op het gebied van wonen, infrastructuur enzovoorts, om een kwaliteitsslag voor de leefomgeving te realiseren en de sociale leefbaarheid daarop aan te laten sluiten. Daarbij is ook het dalende inwonertal een belangrijk punt omdat hierdoor ook veranderingen plaatsvinden in de leefomgeving. Het is voor deze gemeente in ieder geval duidelijk dat er als gevolg van deze daling een verandering in beleid moet plaatsvinden en er soms moeilijke keuzes gemaakt dienen te worden (Gemeente Sluis, 2011).

Direct ten oosten van Sluis ligt de gemeente Terneuzen. Terneuzen zelf is de centrale plaats, niet alleen van de gemeente, maar van de hele regio Zeeuws-Vlaanderen. Het is verreweg de grootste plaats met 24.819 inwoners met de meeste voorzieningen en het begin van de

Westerscheldetunnel als verbinding met de rest van Nederland. Dat maakt het voor de bewoners ook makkelijk om daar naartoe te gaan. Om door deze tunnel te mogen moet wel tol betaald worden. Dat is voor de mensen die iedere dag door de tunnel moeten onaanvaardbaar en er zijn dan ook veel protesten om deze tolheffing, die in eerste instantie tijdelijk was, op te heffen.

In Terneuzen staat het water centraal. Het Portaal van Vlaanderen, het sluiscomplex dat de doorgang van de Westerschelde naar Gent mogelijk maakt, is een populaire toeristenattractie. Zo worden ieder jaar de Terneuzense havendagen georganiseerd waarin alles om de kracht en schoonheid van het water draait. Daarnaast zorgt het sluiscomplex en alle verwante bedrijvigheid voor twintig procent van de totale werkgelegenheid in Terneuzen. Dat maakt het, naast de extra inkomsten van het toerisme, ook belangrijk voor de bewoners (Promotie Zeeland Delta, 2009a).

Het is ook de stad met de meeste voorzieningen in Zeeuws-Vlaanderen; het grootste winkelaanbod, een ziekenhuis, theater, bioscoop en verschillende middelbare scholen. Dat zorgt voor veel dagtoerisme uit andere delen van Zeeuws-Vlaanderen. Ieder jaar wordt er in mei ook een jazzfestival georganiseerd. Dan wordt Terneuzen aangeprezen als dé jazzstad aan de Schelde. Ook zijn er veel jongeren uit de omliggende dorpen die, door gebrek aan scholen in hun eigen woonplaats, iedere dag in Terneuzen naar school gaan.

De laatste gemeente van Zeeuws-Vlaanderen is Hulst. Het plaatsje Hulst is de grootste plaats en ook de kern van de gemeente. De overige plaatsen komen qua inwonertal niet in de buurt van het aantal inwoners van Hulst. Deze stad vormt dan ook, samen met Terneuzen, het stedelijk gebied van Zeeuws-Vlaanderen.

Hulst zelf staat bekend als vestingstadje en trekt jaarlijks veel bezoekers. De stadswallen zijn in totaal 3,5km lang en hebben een karakteristiek stervormig figuur. In 1918 behoedden de inwoners de wallen voor sloop en daarom zijn deze nog in volle glorie te bewonderen (Promotie Zeeland Delta, 2009c).

In het oostelijk deel van Zeeuws-Vlaanderen, waar Hulst het grootste deel van uitmaakt, wordt een wandelnetwerk "Langs Linies en Kreken" aangelegd. Dit wandelnetwerk moet laten zien hoe de cultuur van Zeeuws-Vlaanderen eruit ziet. Het komt door natuurgebieden, langs bossen en akkervelden. Ondertussen worden ook de dorpjes aangedaan. Zo kan de wandelaar Zeeuws-Vlaanderen beleven volgens de VVV van Zeeland (Promotie Zeeland Delta, 2009d).

Op het gebied van promotie proberen alle drie de gemeentes één lijn te trekken. De gemeentesites hebben allemaal eenzelfde indeling. Inhoudelijk is het toegespitst op de eigen gemeente, maar wanneer iemand bekend is met één van de sites kan hij of zij ook de weg vinden op de andere sites. Daarnaast geeft het duidelijk een eenheid aan tussen de gemeentes van Zeeuws-Vlaanderen.

7. Resultaten

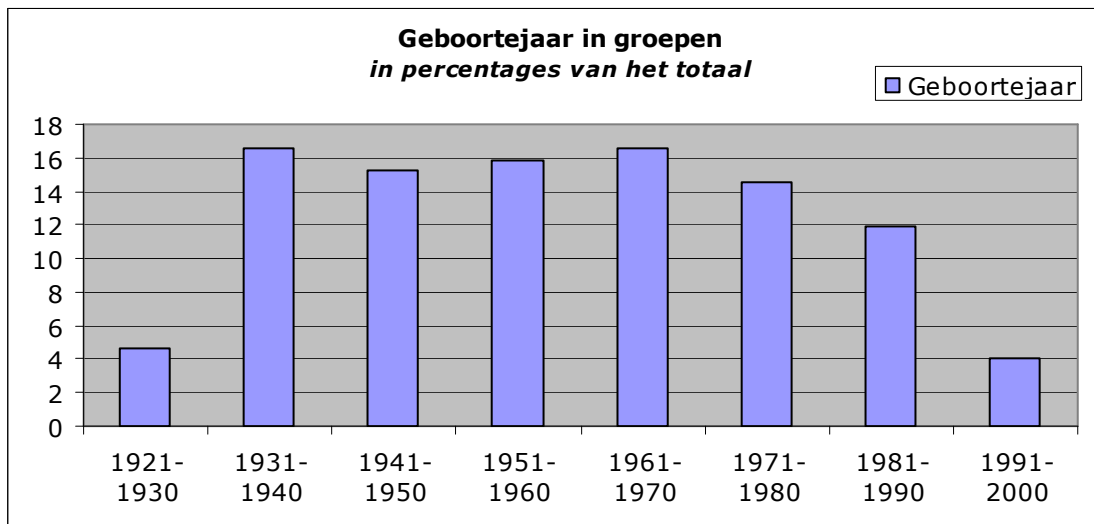
Dit hoofdstuk zal ingaan op de resultaten van het empirische onderzoek dat is gedaan onder de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen. De gebruikte enquête is terug te vinden in Bijlage 1. Allereerst zal de groep respondenten worden toegelicht aan de hand van de persoonlijke vragen waarmee de enquête opent. Daarna zullen de hypothesen worden getoetst in vier paragrafen. Inhoudelijk zal de eerste paragraaf gaan over het voorzieningenniveau, de tweede over de woningen, de derde over de werkgelegenheid en de vierde over een aantal algemene bevindingen. Ten slotte zal het uiteindelijke oordeel over de hypothesen geveld worden in de laatste paragraaf.

7.1 Steekproefpopulatie

In totaal zijn 151 enquêtes uitgedeeld, waarvan één niet meer is teruggegeven. Zodoende zijn er 150 geldige resultaten. Deze enquêtes zijn afgenomen in zestien verschillende plaatsen verdeeld over de hele regio Zeeuws-Vlaanderen in alle drie de gemeentes. Om een zo representatief mogelijke steekproef te krijgen is op een aantal tijdstippen van de dag op meerdere dagen van de week geënquêteerd. De steekproefpopulatie zal nu met een aantal cijfers en data worden beschreven.

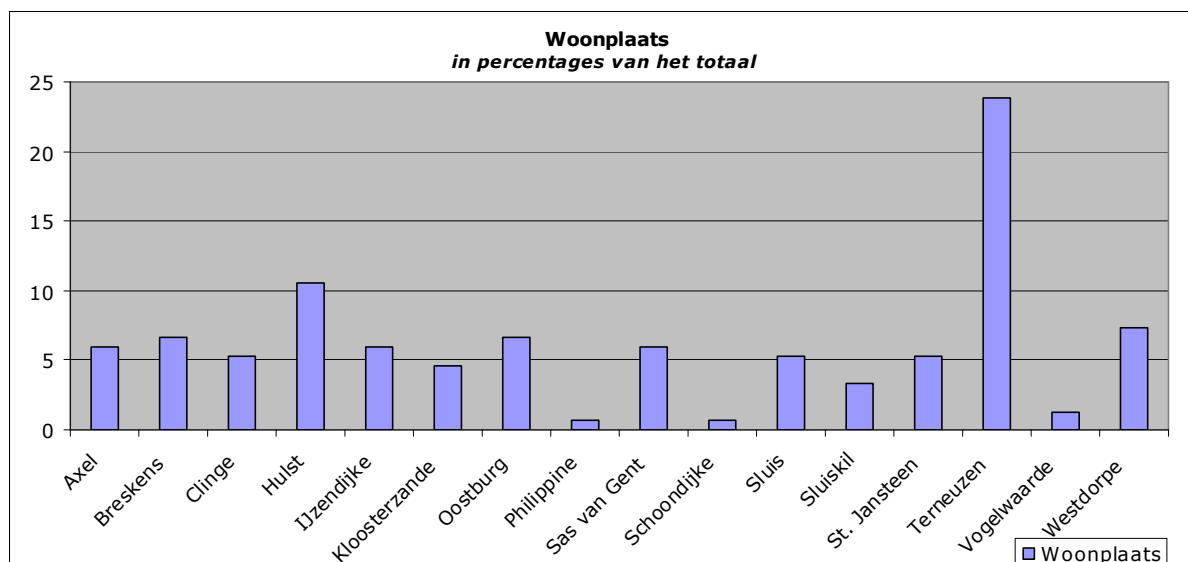
De man-vrouw verdeling is half om half. Van de 151 enquêtes is er één ongeldig en zijn er 75 ingevuld door mannen en 75 door vrouwen. Volgens het CBS is de verhouding tussen mannen en vrouwen in Zeeuws-Vlaanderen in 2011 bij benadering hetzelfde. Er zijn 52.872 mannen (49,6 procent) en 53.649 vrouwen (50,3 procent) in de gemeentes Terneuzen, Sluis en Hulst bij elkaar opgeteld. Ook wanneer naar de leeftijd wordt gekeken komt deze verdeling overeen. Alleen bij de oudste en jongste leeftijdsgroepen ligt de verhouding scheef. Bij de bewoners geboren tussen 1920 en 1930 is ruim 85 procent van de respondenten vrouw en bij de bewoners geboren tussen 1990 en 2000 is geen enkele vrouw tussen de respondenten.

De leeftijden van de geënquêteerden zijn zeer uiteenlopend. De oudste persoon die de enquête heeft ingevuld is geboren in 1923, in 2011 88 jaar oud. De jongste persoon is in 2011 16 jaar oud, geboren in 1995. Figuur 8.1 geeft de relatieve verdeling weer. De leeftijden zijn onderverdeeld in acht categorieën die ieder tien jaar beslaan, te beginnen bij 1920. Deze zijn weergegeven als percentage ten opzichte van het totaal. Hieruit is op te maken dat er een redelijk evenredige verdeling is tussen de leeftijdscohorten. De oudste en jongste categorieën zijn het kleinst, maar die daar tussenin kunnen allen tussen de 18 en 25 procent van het totaal tot zich rekenen.

Figuur 8.1: Geboortjaar respondenten in cohorten van tien jaar in percentages weergegeven

De respondenten komen uit een zestiental woonplaatsen over heel Zeeuws-Vlaanderen verspreid. Daarvan zijn er vijftien vooraf gepland bij het bepalen van de steekproef (zie het methodenhoofdstuk). De inwoner van het dorp Phillipine was op het moment van bevraging niet in de eigen woonplaats. Dat is ook de reden dat er maar één respondent uit die plaats is. Er zijn ook weinig respondenten uit Schoondijke (1) en Vogelwaarde (2). De reden hiervoor is de onbereikbaarheid van de bewoners. Veel mensen zijn niet thuis en dat maakt het moeilijk voldoende respons te krijgen uit deze kleine dorpen. Figuur 8.2 geeft weer uit welke woonplaatsen de bewoners komen. Veruit de meeste mensen wonen in Terneuzen, waar het inwonertal ook het grootst is. Daarnaast is Hulst goed voor ruim tien procent van het totaal aan antwoorden. Van de overige dorpen is geprobeerd zoveel enquêtes op te halen zodat het in verhouding tot het aantal inwoners klopt.

Figuur 8.2: Woonplaats van de respondenten in percentages weergegeven

In het methodenhoofdstuk staat dat wordt gestreefd naar een evenredige verdeling van de enquêtes ten opzichte van het aantal inwoners per gemeente. De uiteindelijke verdeling is de volgende:

<i>Woonplaats</i>	<i>Aantal (alleen geldige resultaten)</i>	<i>Percentages</i>
Terneuzen	71	47,3
Sluis	38	25,3
Hulst	41	27,3
Totaal	150	100,0

Tabel 8.1: Gemeentes waar de respondenten vandaan komen, in absolute en relatieve aantallen

In grote mate komt dit overeen met de nagestreefde doelen wat betreft de aantallen. In Terneuzen, de grootste gemeente, zijn iets minder enquêtes afgenomen dan gepland (47,0 tegenover de nagestreefde 51,3 procent) en in Sluis en Hulst zijn er juist meer afgenomen. De doelen waren respectievelijk 22,5 en 26,2 procent van het totaal aantal. De verhouding is echter niet dermate scheef dat er geen uitspraken meer over de resultaten kunnen worden gedaan.

Het onderscheid dat gemaakt wordt tussen stedelijk gebied en landelijk gebied komt ook naar voren in de enquêtes. Alleen de plaatsen Terneuzen en Hulst worden gerekend onder stedelijk gebied, maar samen zijn deze plaatsen goed voor 34,7 procent van de enquêtes. In de landelijke gebieden met kleinere kernen is de overige 65,3 procent afgenomen. Dit komt overeen met het vooraf opgestelde doel. Daarbij zou 66,5 procent worden afgenomen in landelijk gebied en voor de overige 33,5 procent zou naar de plaatsen Terneuzen en Hulst worden gegaan.

<i>Gebied</i>	<i>Doel (in percentages)</i>	<i>Behaalde resultaat (in percentages)</i>
Landelijk	66,5	65,3
Stedelijk	33,5	34,7

Tabel 8.2: Verdeling tussen landelijk en stedelijk gebied

Naar de leefsituatie van de bewoners is gevraagd door middel van een viertal opties: alleenstaand zonder kinderen, alleenstaand met kinderen, samenwonend zonder kinderen en samenwonend met kinderen. De grootste groep is samenwonend zonder kinderen. De kleinste groep is alleenstaand met kinderen, slechts drie van de 151 ondervraagden valt hier onder. Er zijn negen 'missing values'. De oorzaak daarvan is dat een aantal thuiswonende jongeren de enquête heeft ingevuld en hier geen geschikte optie voor is opgenomen.

<i>Leefsituatie</i>	<i>Aantal (alleen geldige resultaten)</i>	<i>Percentage</i>
Alleenstaand zonder kinderen	32	22,5
Alleenstaand met kinderen	3	2,1
Samenwonend zonder kinderen	61	43,0
Samenwonend met kinderen	46	32,4
Totaal	142	100,0

Tabel 8.3: Leefsituatie van de respondenten

Wanneer de leefsituatie naast de verschillende leeftijdsgroepen wordt gelegd is te zien dat er een verschuiving plaatsvindt. Deze verschuiving is het logische gevolg van het ouder worden en het stichten van een gezin. De alleenstaanden zonder kinderen zijn voornamelijk ouderen waarvan de partner overleden is. De kinderen, als die er zijn, wonen al op zichzelf. De groep alleenstaanden zonder kinderen is te klein om iets over te zeggen. De samenwonenden zonder kinderen zijn de mensen op middelbare leeftijd waarvan de kinderen reeds het huis uit zijn, geboren tussen 1930 en 1960. De samenwonenden met kinderen zijn vooral de bewoners die nog een aantal leeftijdscohorten hoger zitten. Zij zijn geboren tussen 1950 en 1970 en hebben jonge gezinnen.

Ten slotte is er nog het verschil tussen huur- en koopwoningen. Het aandeel koopwoningen is vele malen groter dan het aandeel huurwoningen. Van de 146 antwoorden op deze vraag geeft 134 aan een eigen woning te bezitten. Deze verdeling is toe te schrijven aan de plaatsen waar geënquêteerd is. Het is moeilijker gebleken om mensen in huurwoningen te bereiken. Hier wonen veelal ouderen en allochtonen die niet allemaal Nederlands spreken. Het is niet makkelijk uit te leggen waar het onderzoek over gaat en enkelen reageerden argwanend.

7.2 Voorzieningenniveau

Een gevolg van krimp dat voor bewoners snel merkbaar is, is het verdwijnen van voorzieningen of het achteruit gaan van de kwaliteit daarvan. Het voorzieningenniveau zal veranderen als de bevolking verandert. De vraag is of de bewoners hier veel van merken. Het kan bijvoorbeeld zijn dat de kleinere plaatsen meer last hebben van het verdwijnen van voorzieningen dan de kernplaatsen omdat daar meer mensen zijn om de voorzieningen in stand te houden. Het gaat niet alleen om winkelvoorzieningen, maar ook om onderwijsinstellingen en zorgvoorzieningen. Per voorzieningensoort zullen de resultaten behandeld worden.

Er is een tweetal hypothesen opgesteld die zijn toegespitst op voorzieningen. Deze hypothesen zullen getest worden aan de hand van de resultaten van de enquête. De hypothesen luiden als volgt:

- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat het voorzieningenniveau in de regio is gedaald ten opzichte van vijf jaar geleden.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat het voorzieningenniveau in de toekomst verder zal dalen.*

De aanwezigheid van verschillende soorten voorzieningen blijkt erg belangrijk voor de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen (zie Tabel 8.4). Op de eerste drie stellingen heeft een ruime meerderheid geantwoord het helemaal eens te zijn met de stelling. De stellingen gaan over de dagelijkse boodschappen, de afstand tot een ziekenhuis en de aanwezigheid van een basisschool in de eigen woonplaats. Slechts een enkel antwoord staat aan de negatieve kant van de schaal. Minder belangrijk wordt de aanwezigheid van een middelbare school gevonden en de mogelijkheid tot funshoppen. Wanneer 'mee eens' en 'helemaal mee eens' samen worden gevoegd is er wel een meerderheid bij de stelling die vraagt naar de middelbare scholen, maar deze meerderheid is niet overweldigend. Bijna een kwart van de antwoorden is neutraal en ruim 22 procent vindt het niet

erg belangrijk. Over het funshoppen is men helemaal verdeeld; slechts een derde vindt het erg belangrijk dat daar in eigen gemeente de mogelijkheid voor is.

<i>Ik vind het belangrijk dat...</i>	<i>Helemaal mee oneens</i>	<i>Mee oneens</i>	<i>Niet mee oneens/niet mee eens</i>	<i>Mee eens</i>	<i>Helemaal mee eens</i>
ik mijn dagelijkse boodschappen in mijn eigen buurt kan doen.	4 2,7%	3 2,0%	3 2,0%	27 18,0%	113 75,3%
er een ziekenhuis op 20 min. autorijden aanwezig is.	1 0,7%	7 4,7%	6 4,0%	15 20,7%	105 70,0%
er een basisschool in mijn eigen woonplaats is.	2 1,3%	2 1,3%	18 12,0%	15 10,0%	113 75,3%
er een middelbare school in mijn eigen woonplaats aanwezig is.	15 10,0%	19 12,7%	36 24,0%	23 15,3%	57 38,0%
ik kan funshoppen in mijn eigen gemeente.	17 11,6%	31 21,1%	26 17,7%	24 16,3%	49 33,3%

Tabel 8.4: Van welke voorzieningen de bewoners het belangrijk vinden dat ze in de buurt zijn. Weergegeven in absolute en relatieve aantallen, de dikgedrukte percentages geven de hoogste cijfers weer.

De negatieve antwoorden bij de stellingen van de basis- en middelbare scholen zijn gegeven door mensen die geen kinderen hebben of die menen dat bijvoorbeeld een middelbare school toch niet haalbaar is in hun woonplaats.

7.2.1 Winkelvoorzieningen

Het aanbod van en de toegang tot winkelvoorzieningen in de verschillende plaatsen in Zeeuws-Vlaanderen is aan verandering onderhevig. Door middel van een aantal stellingen hierover is geprobeerd een beeld te krijgen van de mening van de bewoners met betrekking tot winkelvoorzieningen. Hierbij gaat het niet alleen om het funshoppen, maar ook om de dagelijkse boodschappen. In Tabel B.1 van de Bijlage 2 zijn de relevante cijfers te zien.

Een grote meerderheid van de respondenten is van mening dat het aantal voorzieningen in eigen woonplaats gedaald is. Ongeveer 21 procent is het met de stelling eens en 42 procent is het er helemaal mee eens. De inwoners van de kleinere dorpjes hebben hier het meest last van. Zij hebben bijvoorbeeld alleen nog een kleine supermarkt (Westdorpe) of gaan voor de boodschappen naar een andere plaats omdat daar nog keus is uit verschillende winkels.

Hoewel het aantal voorzieningen gedaald is hoeven de meeste mensen niet verder te reizen voor hun dagelijkse boodschappen. Bijna 42 procent van de respondenten is het helemaal niet eens met de stelling dat voor de dagelijkse boodschappen nu verder gereisd moet worden dan vijf jaar geleden. 71 procent kan deze boodschappen nog altijd lopend of op de fiets doen. Dat geeft aan dat er wel degelijk winkels verdwenen zijn, maar dat deze nog niet allemaal weg zijn. De keus is alleen kleiner. Een oudere respondent zei: *"ik hoop niet dat onze supermarkt weggaat. Het is de*

laatste winkel in het dorp en ik heb geen auto". Dit gegeven blijkt ook uit de stellingen die vroegen naar wat voor soort winkels weg zijn getrokken; de winkels voor dagelijkse boodschappen of de speciaalzaken. Meer dan de helft van de respondenten meent dat de winkels voor dagelijkse boodschappen niet zijn weggetrokken en ook meer dan de helft meent dat de speciaalzaken juist wel weg zijn. Daarop volgend merkt meer dan de helft van de respondenten op dat er meer winkelpanden leegstaan in de eigen woonplaats. Ongeveer de helft vreest dat in de toekomst meer winkelvoorzieningen zullen sluiten. Daarentegen is men niet bang dat dat voor de dagelijkse boodschappen nodig zal zijn.

Wanneer men wil funshoppen wordt dat in een andere gemeente gedaan in de helft van de gevallen. Dat is tevens een verwachting voor de toekomst in 55 procent van de gevallen. Als gekeken wordt naar de gemeentes afzonderlijk valt op dat in Sluis de meeste mensen in een andere gemeente gaan funshoppen. In deze gemeente ligt dan ook geen kernplaats waar veel winkels zijn. Ook in de gemeente Terneuzen is nog 31 procent het helemaal eens met de stelling dat je voor funshoppen naar een andere gemeente moet, maar bijna dertig procent is het daar helemaal niet mee eens. Als de plaats Terneuzen eruit gefilterd wordt is het percentage dat het er helemaal mee eens is gegroeid naar 42,9 en het percentage dat het er helemaal niet mee eens is gedaald naar 17,1. Blijkbaar winkelen de bewoners van Terneuzen wel in eigen stad, maar gaan de inwoners van de omliggende plaatsen ook vaak naar een andere plaats dan Terneuzen om te winkelen. In de toekomst denkt meer dan de helft naar een andere gemeente te moeten om te funshoppen. Dat percentage is veel hoger dan wanneer Terneuzen niet wordt weggefilterd (32,9 procent). Vanuit de omliggende plaatsen is dus minder vertrouwen in het winkelaanbod van Terneuzen dan vanuit Terneuzen zelf.

Er zijn weinig verschillen waar te nemen tussen de drie gemeentes. De uitkomsten komen redelijk met elkaar overeen. De situatie wordt in Hulst echter iets zwarter ingezien dan in de andere twee gemeentes. Zo meent het overgrote deel (73,2 procent) dat er erg veel winkelpanden leegstaan in de kernen binnen de gemeente. Ze hebben het idee dat er vooral erg veel speciaalzaken zijn weggetrokken. Net als in de andere twee gemeentes denken ze ook in Hulst dat de voorzieningen voor dagelijkse boodschappen niet in grote getale zijn gesloten, maar dit percentage is minder hoog. Dus de bewoners van Hulst menen dat er toch wel een aantal voorzieningen voor dagelijkse boodschappen zijn weggetrokken.

Als deze uitkomsten worden vergeleken met de cijfers die voor het voorzieningenniveau worden gegeven komt dat in grote mate overeen. In Hulst worden tweemaal zoveel zessen gegeven voor de kwaliteit en kwantiteit van de voorzieningen in de eigen gemeente. Daarentegen worden er minder cijfers hoger dan een zeven gegeven dan in de andere twee gemeentes.

7.2.2 Samenvatting

De meeste respondenten hebben aangegeven dat het aantal winkelvoorzieningen gedaald is in de eigen woonplaats. Het verschil in voorzieningen zit met name in de speciaalzaken. Hiervoor zullen de bewoners naar elders moeten reizen. In de grote plaatsen is het minder ernstig dan in de kleinere dorpjes in de omgeving. De voorzieningen voor dagelijkse boodschappen zijn in bijna ieder

dorp nog wel voldoende aanwezig om niet verder te hoeven reizen. In de toekomst is men bang dat de situatie ernstiger wordt.

Voor het funshoppen gaan de meeste mensen naar een andere plaats en het is de verwachting dat dit vaker het geval zal zijn in de toekomst. De enige stad waar voldoende winkelaanbod is, is Terneuzen. Wanneer dat niet voldoet zal men naar België of andere delen van Nederland moeten.

7.2.3 Onderwijsinstellingen

De respondenten zijn minder bezorgd over het verdwijnen van onderwijsinstellingen dan van de winkelvoorzieningen (meer cijfers in Bijlage 1, Tabel B.2). Hoewel het wel degelijk belangrijk wordt geacht is men het erover eens dat er geen scholen gesloten zijn in de afgelopen tijd en dat ook in de toekomst de kans niet erg groot is dat er meer scholen zullen sluiten. Ruim de helft van het aantal respondenten denk niet dat er meer scholen zullen sluiten in de toekomst. Voor een gedeelte komt dat doordat veel dorpen in eerste instantie al geen middelbare school hadden en deze dus ook niet weg kan gaan. Aan de andere kant denkt men dat basisscholen overal nodig zijn, hoe klein ze ook zijn. Daarom zal ook een basisschool met weinig leerlingen behouden blijven. Eén van de bewoners van Westdorpe maakte zich wel zorgen om het dalende aantal leerlingen van de plaatselijke basisschool. Ieder jaar gaan er meer leerlingen van groep acht naar de middelbare school dan dat er kinderen bijkomen in groep 3. Het leerlingenaantal zal op die manier steeds kleiner worden. Een andere vrouw vertelde: *"vroeger was er voor iedere stroming een eigen basisschool; een protestantse en een hervormde. Je ging echt niet naar een school van een andere stroming. Nu zijn al die scholen samengevoegd tot één en dat is maar goed ook. Het was zo'n onzin, het kost heel veel geld en je moet toch allemaal hetzelfde leren"*.

De verschillen tussen de drie gemeentes zijn niet erg groot. Opvallend is wel dat de respondenten in Hulst het meest bang zijn dat er scholen gaan sluiten. Meer dan de helft is het met deze stelling eens, terwijl dat in Sluis en Terneuzen niet boven de dertig procent uitkomt. In Terneuzen denkt slechts 22 procent dat er in de toekomst meer scholen zullen sluiten.

Wanneer gekeken wordt naar de leefsituatie van de respondenten is er geen verschil waar te nemen tussen de waarde die mensen met en zonder kinderen hechten aan de aanwezigheid van scholen. Respondenten die geen kinderen hebben of waarvan de kinderen al het huis uit zijn vinden het even belangrijk dat er scholen zijn waar de kinderen uit de woonplaats naartoe gaan. De mensen met kinderen hechten hier minder waarde aan. Een vrouw uit Clinge vertelde daarover: *"tegenwoordig heeft iedereen een auto en je kunt zo makkelijk naar een andere plaats rijden. Het maakt niet meer uit of een voorziening in je eigen woonplaats is. Ik kan me voorstellen dat dat voor de ouderen zonder auto een veel groter probleem is"*.

7.2.4 Samenvatting

De respondenten zijn niet bang dat het aantal scholen zal afnemen. Basisscholen zijn overal nodig, hoe klein ook en middelbare scholen zijn in de kleinere plaatsen al niet aanwezig. Dan is er een hoge concentratie leerlingen in de scholen die er wel zijn en deze zullen dus niet verdwijnen.

7.2.5 Zorgvoorzieningen

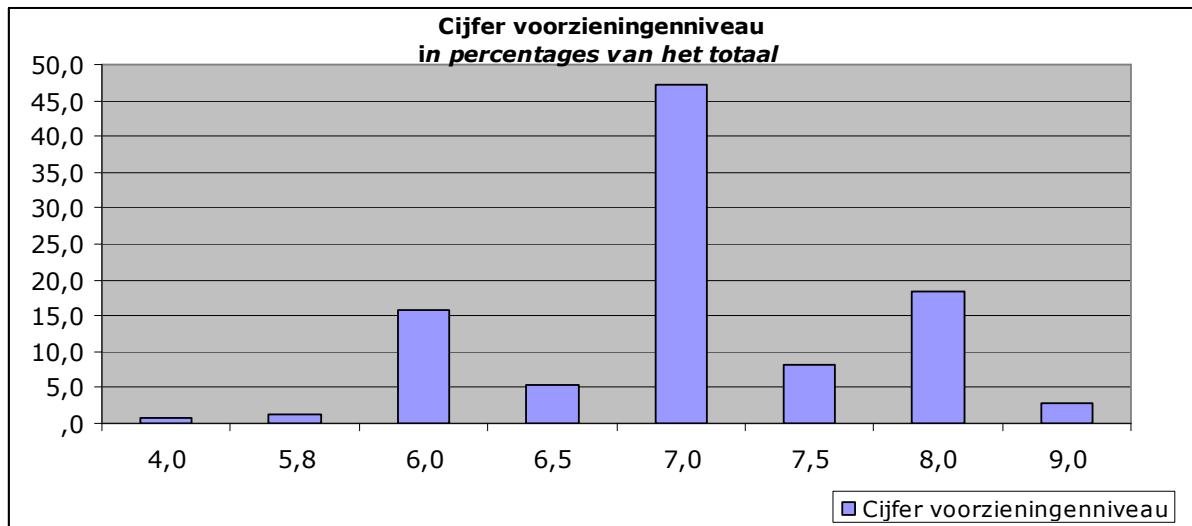
De bewoners zijn ook niet bang dat ziekenhuizen in eigen gemeente zullen sluiten (resultaten in Bijlage 2, Tabel B.3). In Zeeuws-Vlaanderen is slechts één ziekenhuis: in Terneuzen. Daarnaast zijn er nog twee dependances in Oostburg en Hulst. Deze ziekenhuizen vormen het samenwerkingsverband Zorgsaam en zijn verantwoordelijk voor alle zorgvoorzieningen in heel Zeeuws-Vlaanderen. Er is discussie geweest om te fuseren met ziekenhuizen in andere delen van Zeeland, maar vooralsnog blijven de locaties in Terneuzen, Vlissingen en Goes als afzonderlijke ziekenhuizen opereren (Zorgsaam, 2010). De bewoners denken in ieder geval niet dat dit plan in de toekomst doorgang zal vinden. Meer dan de helft van de respondenten is het 'niet' of 'helemaal niet' met de stelling eens.

De respondenten uit de gemeente Terneuzen denken niet dat hun ziekenhuis weggaat. In de gemeente Sluis, met de dependance in Oostburg, zijn ze daar niet helemaal van overtuigd. Bijna dertig procent is van mening dat in de toekomst dit ziekenhuis opgeheven zou kunnen worden.

7.2.6 Samenvatting

De verwachting is dat de ziekenhuizen in Zeeuws-Vlaanderen zullen blijven bestaan. Zeker het grote ziekenhuis in Terneuzen, waar alle ernstige gevallen heen moeten, zal niet weggaan. Er is sprake geweest van een fusie om de kwaliteit te verbeteren, maar dat plan is van de baan.

7.2.7 Algemeen

Figuur 8.1: Cijfer dat de bewoners voor het voorzieningenniveau geven in percentages

Hoewel de respondenten wel menen dat het voorzieningenniveau gedaald is in de afgelopen vijf jaar (meer dan de helft is het eens met de stelling dat het voorzieningenniveau is gedaald, zie Tabel B.4 in Bijlage 2) geven zij het voorzieningenniveau nog altijd een dikke voldoende. Ruim driekwart van de respondenten geeft zowel de kwaliteit als de kwantiteit van de voorzieningen een zeven of hoger. Twintig procent geeft zelfs een acht of een negen.

Er is ook onderscheid gemaakt naar de drie verschillende gemeentes. In de gemeente Hulst zijn de bewoners het minst tevreden met het voorzieningenniveau (Zie Figuur B.1 in Bijlage 2). Meer dan de helft is het helemaal met de stelling eens dat het voorzieningenniveau is gedaald in de gemeente in de afgelopen vijf jaar. De respondenten uit de gemeente Terneuzen zijn meer verdeeld. In de categorieën 'niet mee oneens/niet mee eens', 'mee eens' en 'helemaal mee eens' zijn ongeveer evenveel respondenten, in totaal goed voor zeventig procent van de antwoorden. Wanneer de antwoorden uit Terneuzen eruit gefilterd worden is het beeld anders. Bijna drie kwart van de respondenten is het er 'mee eens' of helemaal mee eens'. De antwoorden zijn verschoven en geven aan dat het in de andere plaatsen van de gemeente Terneuzen ernstiger is dan in Terneuzen zelf. Dat was te verwachten omdat Terneuzen de kernstad is van Zeeuws-Vlaanderen. Hier zullen daarom mensen blijven komen en de voorzieningen hebben langer genoeg draagvlak om geopend te blijven.

7.2.8 Samenvatting

Het voorzieningenniveau wordt met een ruime voldoende beoordeeld door de respondenten. Ze menen dat het niveau gedaald is in de afgelopen vijf jaar, maar niet voldoende om met een grote meerderheid lage cijfers toe te kennen aan het voorzieningenniveau. De bewoners van de gemeente Hulst zijn het minst tevreden met het voorzieningenniveau.

7.3 Woningen

Wanneer het aantal inwoners in een bepaalde regio daalt zijn er minder woningen nodig en als de huishoudenssamenstellingen of leeftijden van de inwoners veranderen is er een ander soort woningen nodig. Het gevolg is dat de originele huizen leeg komen te staan. Voor de bewoners die achterblijven kan dit een onaangenaam gevoel opleveren. Daarnaast kunnen de huizenprijzen dalen door een teruglopende vraag.

Er is een tweetal hypothesen opgesteld om erachter te komen of de bewoners het idee hebben dat er veel mensen wegtrekken, hun huizen niet meer verkoopbaar zijn en de prijzen van hun eigen en omliggende woningen dalen.

- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat de buurt door leegstand en minder vraag naar woningen achteruit is gegaan in kwaliteit ten opzichte van vijf jaar geleden.

- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat de buurt in de toekomst verder in kwaliteit achteruit zal gaan.

De bewoners vinden het belangrijk dat de huizenprijzen op peil blijven. Meer dan de helft is het daarmee eens. Ongeveer twintig procent is het echter niet eens met de stelling. Uit het commentaar dat enkele respondenten gaven, blijkt dat sommigen juist het idee hebben dat de prijzen aan het stijgen zijn en deze zouden mogen dalen in plaats van gelijk blijven.

Over het algemeen zijn de respondenten erg verdeeld over de stellingen met betrekking tot de woningen en leegstand (Zie Tabel B.5 in Bijlage 2). Iets meer dan de helft van de respondenten heeft wel het idee dat er veel woningen leegstaan in de eigen buurt. Tijdens het afnemen van de

enquêtes was dat ook te zien aan de grote aantallen 'Te koop' borden. Een inwoner uit Westdorpe (2.000 inwoners) wist te melden dat er in het hele dorp maar liefst 38 huizen al langere tijd te koop stonden. Aan de andere kant is ook 35 procent het niet eens met de stelling, dus men is niet eensgezind over de leegstand. Hoewel 'veel' natuurlijk voor iedereen een ander aantal kan betekenen is het duidelijk dat het de mensen die het niet eens zijn met de stelling niet is opgevallen dat er 'veel' huizen te koop staan en dat is een indicatie van de hoeveelheid te koop staande huizen.

Over de huizenprijzen is weinig te zeggen. Er is ook bij deze stelling grote verdeeldheid, zowel bij de huidige ontwikkeling van de huizenprijzen als de verwachte ontwikkeling voor de toekomst. De meerderheid van de stemmen zit in het midden waarbij men of het antwoord niet weet of het er 'niet mee oneens en niet mee eens' is. Een verklaring kan zijn dat de respondenten zich niet voldoende bezig houden met de ontwikkeling van de huizenprijzen om hier een antwoord op te kunnen geven. Het commentaar dat een aantal maal naar voren kwam tijdens het enquêteren is: "omhoog? Omlaag zou beter zijn". Daarbij denkt men vooral aan het moment waarop zij zelf een huis willen kopen. De verkoop van het huidige huis tegen een veel lagere prijs wordt daarbij vergeten. En aangezien de meeste respondenten in een koophuis wonen zal dit ook voor degenen met de wensen van lagere prijzen aan de orde komen.

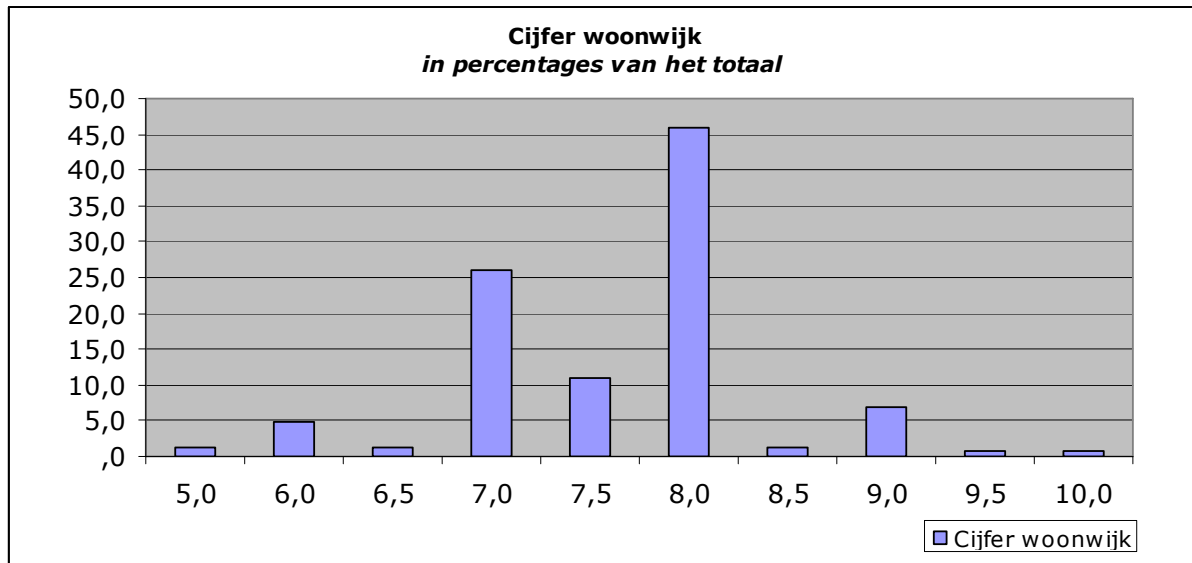
Daarentegen is bijna 70 procent het niet eens met de stelling dat de respondent zich onveilig voelt in een buurt waar veel huizen leegstaan. Dit heeft ook te maken met de resultaten van de vraag of er veel woningen in eigen buurt leegstaan. Er zijn veel mensen die niet van mening zijn dat er in eigen buurt veel huizen leegstaan. Of iemand zich dan onveilig voelt kan dan niet met zekerheid gezegd worden. Het geeft dan aan hoe de respondent denkt zich te voelen als er veel huizen leeg zouden staan.

Foto 8.1: Verlaten en niet onderhouden woning in Terneuzen (I.Bot, 2011)

Waar men niet bang voor is, is dat de leefbaarheid achteruit zal gaan. Men is ervan overtuigd dat je zelf je buurt leefbaar kunt maken en dat het vertrekken of leegstaan van buurten daar niets mee

te maken heeft. De cijfers die de bewoners geven voor hun eigen woonwijk zijn dan ook hoog. Meer dan de helft van de respondenten geeft een acht of hoger. Eén bewoner geeft zijn woonwijk zelfs een tien.

Figuur 8.3: Cijfer dat de bewoners geven aan hun eigen woonwijk in percentages van het totaal

7.3.1 Samenvatting

Over het algemeen zijn de respondenten erg tevreden over hun eigen woonwijk. De leefbaarheid krijgt hoge cijfers en men heeft niet het idee dat dat in de toekomst anders zal worden. Een wijk maak je immers zelf. Aan de andere kant is er weinig te zeggen over de ontwikkeling van de huizenprijzen en de manier waarop de bewoners daar tegenover staan.

7.4 Werkgelegenheid

Zeeuws-Vlaanderen staat bekend als regio waar niet veel banen zijn en waarvan de bewoners overdag met de tunnel naar de andere kant gaan om te werken. Doordat de bevolkingssamenstelling zal veranderen in de nabije toekomst zal ook de potentiële beroepsbevolking kleiner worden. Het aantal pensioengerechtigden stijgt door de vergrijzing, dus relatief zijn er minder mensen die werk zoeken. Toch komt er naar verwachting geen banenoverschot en zal de potentiële beroepsbevolking meer naar de overige delen van Nederland en naar Vlaanderen zal trekken om passende banen te vinden.

Aan de hand van twee hypothesen over de huidige situatie en de verwachtingen voor de toekomst zal licht worden geworpen op de werkgelegenheid in Zeeuws-Vlaanderen. De hypothesen luiden als volgt:

- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat er minder werkgelegenheid in de regio is dan vijf jaar geleden.
- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat er in de toekomst minder werkgelegenheid is in de regio.

De respondenten vinden het belangrijk dat in eigen gemeente een baan te vinden is. Ruim 66 procent is het daar mee eens (Zie Tabel B.6 in Bijlage 2).

Als daarop een onderverdeling naar leeftijdscategorieën wordt gemaakt valt op dat de ouderen die de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt relatief meer belang hechten aan het vinden van een baan in eigen gemeente. De jonge mensen die de potentiële beroepsbevolking vormen zijn het hier minder vaak mee eens. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat de wereld groter is geworden door globalisering en afstand tot werk minder belangrijk wordt gevonden. Zij reizen dan dagelijks van en naar het werk in een andere gemeente. De ouderen zoeken geen baan meer, maar stellen zich voor dat het belangrijk is voor degenen die wel een baan willen. Dit blijkt dus mee te vallen.

De verwachtingen voor de toekomst zijn niet onverdeeld positief. Er is geen duidelijke meerderheid voor of tegen de stelling dat de verwachting is dat in de toekomst geen baan meer te vinden is in eigen gemeente. 27,7 procent van de respondenten is het er 'niet mee oneens en niet mee eens'. Toch is nog ongeveer 47,0 procent het wel degelijk eens met de stelling. Hoewel de beroepsbevolking zal gaan dalen is onder de bewoners ook de gedachte dat het aantal banen zal afnemen en men ergens anders zal moeten werken.

Dat er geen duidelijke meerderheid is voor één bepaald antwoord komt door de verschillende leeftijden van de respondenten. De ouderen in pensioengerechtigde leeftijd hebben hier over het algemeen geen mening over. Meer dan de helft in iedere leeftijdsgroep geboren voor 1950 kiest voor de middenweg. De jongeren die nu in de leeftijd zijn dat ze studeren of net werken zijn het minst positief. Bijna de helft denkt dat er in de toekomst minder banen te vinden zijn in eigen gemeente.

Eén van de bewoners merkte op: *"de jongeren trekken allemaal weg uit Zeeuws-Vlaanderen wanneer ze gaan studeren en blijven daar nadat ze zijn afgestudeerd. Ze denken hier geen baan te kunnen vinden. Maar het is niet zo dat er geen banen zijn. Door de vergrijzing zijn erg veel mensen nodig om zorg aan te verlenen en andere vormen van hulp aan te bieden. Dit zijn alleen niet de best betaalde banen en dat willen jongeren niet. Die willen veel geld verdienen. Maar het is dus niet zo dat er minder banen zijn, integendeel"*.

Wanneer onderscheid wordt gemaakt naar de verschillende gemeentes kan opgemerkt worden dat bewoners van Hulst het minst positief zijn over de toekomstige werkgelegenheid. Meer dan de helft van de respondenten vreest dat er in de toekomst minder geschikte banen te vinden zijn in eigen gemeente. De inwoners van Terneuzen zijn het meest positief. 32 procent is het niet of helemaal niet eens met de stelling dat er minder banen zullen zijn in de toekomst. In de gemeente Sluis is geen duidelijk idee over de ontwikkeling, hoewel een meerderheid denkt dat het wel mee zal vallen in hun gemeente.

7.4.1 Samenvatting

Hoewel de respondenten het belangrijk vinden een baan in de eigen gemeente te kunnen vinden hebben ze geen duidelijke mening over de werkgelegenheid. Als onderscheid wordt gemaakt naar leeftijd is te zien dat er wel degelijk een bepaalde tendens is. De ouderen vinden het belangrijk dat er banen zijn, maar hebben geen mening over de toekomst. De jongeren vinden het minder belangrijk dat er banen in eigen gemeente zijn en zijn vrij negatief gestemd over de toekomst. Ten

opzichte van de andere gemeentes zijn de inwoners van Hulst het minst positief over de ontwikkeling van de banenmarkt.

7.5 Leefbaarheid

Leefbaarheid is een containerbegrip waar allerlei verschillende dimensies onder gerekend kunnen worden. Een aantal daarvan is in bovenstaande paragrafen beschreven; voorzieningenniveau, de woningen en buurten van de bewoners en werkgelegenheid. Deze zijn per dimensie toegelicht, maar er kan tevens een algemeen beeld worden geschetst van de leefbaarheid in het krimpgebied.

Er zijn twee hypothesen opgesteld die iets zeggen over de leefbaarheid:

- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen merken veel van de gevolgen van demografische krimp.*
- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen zouden willen verhuizen als het mogelijk was.*

Uit de enquête is gebleken dat de bewoners weinig merken van de demografische krimp in hun eigen regio. Ruim twee derde van de respondenten zegt niets te merken van de gevolgen die demografische krimp met zich meebrengt. De vraag is of men helemaal begrepen heeft wat deze gevolgen zijn omdat in eerdere paragrafen, vooral de paragraaf over de voorzieningen, is beschreven dat de bewoners wel degelijk last hebben van enkele gevolgen van krimp. Geprobeerd is met de uitleg boven de enquête en de vragen voorafgaand aan de afsluitende vragen deze gevolgen duidelijk te maken, maar dat is misschien niet voor iedereen duidelijk geweest.

Op de vraag of de respondent zou willen verhuizen als het mogelijk was heeft een overduidelijke meerderheid 'nee' geantwoord (Zie Tabel B.7 in Bijlage 2). De bewoners zijn tevreden met hun woonplaats (zoals duidelijk is geworden uit het rapportcijfer) en ook het voorzieningenniveau is nog hoog genoeg voor ruime voldoendes. Ondanks alle veranderingen die aan het licht zijn gekomen op het gebied van voorzieningen, de eigen buurt en de werkgelegenheid zijn er niet veel mensen die weg zouden willen. Ook met de toekomstbeelden, die niet altijd even rooskleurig zijn, in gedachten willen de meeste mensen blijven. Blijkbaar zijn er andere factoren in het spel die de eigen buurt of woonplaats zo aantrekkelijk maken dat de negatieve gevolgen van krimp niet meer zo belangrijk zijn.

Er zijn vier opties gegeven over waar men naartoe zou willen verhuizen (een andere wijk in dezelfde woonplaats, een ander dorp in Zeeuws-Vlaanderen, een ander dorp in een ander deel van Zeeland of buiten Zeeland). De resultaten zijn niet eenduidig. Bijna 45 procent zou naar een andere wijk in de eigen woonplaats willen verhuizen en 28,6 procent zou buiten Zeeland willen wonen. De eigen woonplaats is dus wel degelijk belangrijk. Zoals gezegd, blijkbaar zijn er meer factoren belangrijk in de keuze om al dan niet een verhuizing te overwegen. De persoonlijke voorkeuren van iemand kunnen toegespitst zijn op andere facetten van het dagelijks leven. Dat maakt een bepaalde wijk of buurt al dan niet passend voor een individu.

Foto 8.2: Fietsenactie Oostburg (I. Bot, 2011)

Hoewel dit overwegend positieve berichten zijn hebben niet alle mensen het idee dat het goed gaat met de leefbaarheid (Stadsraad Oostburg, 2010). In Oostburg is een actie opgestart door de lokale horecaondernemers om het centrum van het stadje leefbaar en aantrekkelijk te maken en houden. Deze ondernemers zagen dat de bezoekers wegbleven en dat de inkomsten achterbleven. Zo is er een actie geweest waarbij lokale basisscholen lege etalages in de winkelstraat mochten vullen. Ook is er een project opgestart om de stad groener te maken. Oude fietsen zijn verzameld en gespoten in verschillende kleuren. In de bevestigde mandjes zijn bloemen en planten gezet zodat de stad een groenere uitstraling krijgt. De gemeente maakt zich dus wel degelijk zorgen om de leefbaarheid en met dergelijke acties zorgen de bewoners er zelf voor dat Oostburg een aangename plaats blijft om te wonen.

7.6 Resultaten en hypothesen

De resultaten van de enquête zijn behandeld in bovenstaande paragrafen. Om te kunnen spreken van algemene waarheden die gelden voor de hele onderzoekspopulatie van de inwoners van Zeeuws-Vlaanderen zal nog een stap gezet moeten worden. In deze paragraaf zal gekeken worden naar de hypothesen en of deze verworpen worden of aangenomen.

7.6.1 Voorzieningen

- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat het voorzieningenniveau in de regio is gedaald ten opzichte van vijf jaar geleden.

De eerste hypothese kan worden verworpen of aangenomen afhankelijk van de voorzieningen waar naar wordt gekeken. De winkelvoorzieningen zijn zeker in kwantiteit achteruit gegaan. De dagelijkse boodschappen kunnen wel in het eigen dorp worden gedaan, maar veel speciaalzaken zijn weggetrokken. Ook om te funshoppen moet men verder reizen. De scholen en zorgvoorzieningen daarentegen zijn eerder al uitgedund in kwantiteit en de bewoners menen daarom dat hier weinig verandering in is opgetreden.

- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat het voorzieningenniveau in de toekomst verder zal dalen.

De tweede hypothese kan worden aangenomen omdat de bewoners via de enquête hebben laten weten te vrezen voor veranderingen. Doordat er minder mensen in Zeeuws-Vlaanderen zullen wonen in de toekomst zullen minder voorzieningen nodig zijn. De vrees is dat voor de meeste voorzieningen, afgezien van de dagelijkse boodschappen, verder gereisd zal moeten worden.

7.6.2 Woningen

- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat de buurt door leegstand en minder vraag naar woningen achteruit is gegaan in kwaliteit ten opzichte van vijf jaar geleden.

- De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat de buurt in de toekomst verder in kwaliteit achteruit zal gaan.

Zowel de eerste als de tweede hypothese voor de woningen kunnen niet worden aangenomen. Er is geen duidelijke mening van de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen over hun woonwijk, zowel de kwaliteit als de leegstand. Het krijgt hoge cijfers van de meerderheid van de respondenten, maar er is weinig eensgezindheid over de leegstand in de plaatsen en het verloop van de prijzen van de woningen die het gevolg zijn van de vraag en aantrekkelijkheid van de woning. Hoewel er veel valt te zeggen over dit onderwerp kunnen de hypothesen, zoals gezegd, niet worden aangenomen.

7.6.3 Werkgelegenheid

- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat er minder werkgelegenheid in de regio is dan vijf jaar geleden.*

- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen menen dat er in de toekomst minder werkgelegenheid is in de regio.*

De hypothesen kunnen niet worden aangenomen. Het is afhankelijk van de leeftijd en woonplaats van de respondenten wat de overheersende mening is over werkgelegenheid. Hier kan dus geen generaliserende opmerking over worden gemaakt die geldend is voor de gehele populatie. Met name de jongeren uit Zeeuws-Vlaanderen denken dat er in de toekomst zeker minder banen zullen zijn.

7.6.4 Leefbaarheid

- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen merken veel van de gevolgen van demografische krimp.*

De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen zeggen niet veel te merken van de gevolgen van demografische krimp, maar de uitkomsten van de enquête zeggen iets anders. Ze hebben wel degelijk last van het verdwijnen van voorzieningen en het veranderen van de woonwijken doordat mensen verhuizen. De link met demografische krimp wordt echter niet altijd gelegd, dus het antwoord op deze directe vraag is vaak negatief. Deze hypothese hoeft niet te worden verworpen op basis van de uitkomsten van de enquêtevragen die indirect op dit onderwerp in zijn gegaan.

- *De bewoners van Zeeuws-Vlaanderen zouden willen verhuizen als het mogelijk was.*

Deze hypothese wordt niet aangenomen omdat de overgrote meerderheid van de mensen tevreden is met de eigen woonplaats en het voorzieningenniveau. Een fractie van de respondenten gaf aan te willen verhuizen en dan voornamelijk naar een andere woning in dezelfde plaats. Dus ook al merken de bewoners wel degelijk iets van de gevolgen van demografische krimp, ervoor verhuizen vinden de meesten niet nodig.

8. Terugkoppeling theoretisch kader

Dit hoofdstuk is gewijd aan een terugkoppeling naar het theoretisch kader. In het vierde hoofdstuk is onder elkaar gezet wat er in de literatuur te vinden is over krimp, leefbaarheid en woonvoorkeuren. Dit heeft als basis gediend voor het conceptueel model en het daarop volgende empirische deel in Zeeuws-Vlaanderen. De vraag is nu in hoeverre de bevindingen die zijn verkregen door het houden van enquêtes onder de bewoners in de regio Zeeuws-Vlaanderen overeen komen met wat in het theoretisch hoofdstuk aan de orde is gekomen. Puntsgewijs zal hierop in worden gegaan.

8.1 Leefbaarheid

Leefbaarheid is een veelomvattend begrip. Het toenmalige ministerie van VROM definieert het begrip als volgt: *"leefbaarheid is de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld"*. Er is een aantal omgevingscondities vastgesteld die de kwaliteit van een woonomgeving kunnen indiceren. Van deze omgevingscondities is een selectie gemaakt van die condities die relevant zijn voor het onderzoek. Zo is gevraagd wat de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen vinden van de woningen/woningvoorraad, het voorzieningenniveau, de veiligheid in eigen buurt en de levensopbouw van de bewoners.

Uit het onderzoek is gebleken dat de bewoners deze indicatoren over het algemeen belangrijk vinden. Het is belangrijk voorzieningen (winkels, onderwijsinstellingen en zorginstellingen) in de nabije omgeving te hebben. Leegstand wordt niet gewaardeerd en banen in eigen gemeente zijn belangrijk. Wanneer verder is gevraagd naar de indicatoren blijkt dat er veranderingen zijn geweest in de afgelopen vijf jaar. De bevolkingsaantallen nemen af, het aantal voorzieningen neemt af en er staan veel woningen leeg. Toch denkt de meerderheid van de mensen dat hun woonwijk of buurt leefbaar zal blijven. Je maakt een buurt immers zelf leefbaar als je er moeite in steekt om het netjes te houden en je burens te leren kennen.

In de volgende paragrafen is meer informatie over de omgevingsindicatoren die gebruikt zijn te lezen.

8.2 Voorzieningenniveau

De literatuur is duidelijk: wanneer er minder inwoners zijn is het draagvlak voor de voorzieningen te laag en zal onvermijdelijk een aantal van die voorzieningen verdwijnen. Dat komt ook naar voren bij de situatie in Zeeuws-Vlaanderen. Uit veel kernen, zeker de kleinere, zijn voorzieningen verdwenen. Meestal de speciaalzaken, de dagelijkse boodschappen kunnen nog wel in de eigen woonplaats gedaan worden. De reistijd voor de niet-dagelijkse boodschappen is verhoogd omdat alleen in de grotere kernen, zoals Terneuzen en Hulst deze voorzieningen genoeg draagvlak hebben. Ook het funshoppen gebeurt in deze grotere kernen, of men gaat daarvoor naar steden buiten Zeeuws-Vlaanderen.

Door samen te werken kunnen de bewoners ervoor zorgen dat bepaalde voorzieningen behouden blijven. In Oostburg is een stadsraad verantwoordelijk voor het behouden van de leefbaarheid van het plaatsje zodat de bewoners blijven en de bezoekers zullen komen. Door verschillende projecten

is het stadscentrum gezellig gemaakt en de horecaondernemers hopen dat het helpt en zij kunnen blijven bestaan. Dit zijn lopende projecten en het kan moeilijk worden vastgesteld wat voor effect het heeft op de leefbaarheid en de bezoekers.

Van Dam ea (2006) zeggen in hun boek dat deze veranderingen in het voorzieningenniveau mede het gevolg zijn van een veranderend consumentengedrag. Er is een grotere mobiliteit en mensen hebben het ervoor over om langer te reizen voor hun voorzieningen. Dat blijkt echter niet uit dit onderzoek. Er is gevraagd naar wat de inwoners belangrijk vinden en de nabijheid van winkelvoorzieningen, scholen en ziekenhuizen worden erg belangrijk gevonden.

Voor de onderwijsinstellingen is veel onduidelijk. Uit de literatuur blijkt dat wanneer het leerlingenaantal onder druk komt te staan de kwaliteit van het onderwijs niet meer gegarandeerd kan worden. Nu is er nog in bijna iedere kern een basisschool, de vraag is of dit in de toekomst zo zal blijven. De bewoners hebben hier niet veel boodschap aan. Zij denken dat de scholen wel zullen blijven bestaan, want iedereen heeft onderwijs nodig.

De middelbare scholen hebben al een schaalvergroting ondergaan in de afgelopen tijd. Er zijn geen scholen meer in de kleinere kernen en alle jongeren gaan naar een paar centrale plaatsen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel bewoners denken dat het aantal middelbare scholen niet meer zal dalen. Er zijn er nog maar een handvol over en voor de leerling wordt het anders moeilijk een school in de buurt te vinden.

8.3 Woningen

Door veranderingen in de bevolking (zowel de aantallen als de samenstelling) wordt de vraag naar woningen anders. Zeker in de regio's waar de groei is afgenomen zal het invloed hebben op de woningvoorraad. Er is minder vraag en de prijzen van de woningen zullen dalen. Uit het onderzoek is gebleken dat er zeker veel woningen leegstaan in de verschillende plaatsen in Zeeuws-Vlaanderen en dat deze woningen moeilijk te verkopen zijn nadat de oorspronkelijke bewoner deze heeft verlaten. De theorie meent ook dat de waarde van deze woningen zal dalen als ze langere tijd leegstaan, maar de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen hebben niet het idee dat dit op grote schaal gaande is. Er zijn mensen die zeggen dat de waarde van de huizen aan het dalen is, maar andere zeggen juist dat de prijzen alleen maar hoger zijn geworden.

8.4 Werkgelegenheid

Wanneer het fenomeen vergrijzing optreedt is er een relatief groot aandeel ouderen en een klein aandeel jongeren. Deze jongeren moeten de ouderen onderhouden en dat is duur. Een regio is gebaat bij een grotere beroepsbevolking. De jongeren trekken echter weg; zij hoeven niet in de eigen regio te werken en forensen op en neer vanuit een andere werkplaats. De plaatsen waar deze mensen vandaan komen zijn woondorpen geworden. Er is weinig economische activiteit. De plaatselijke economie en de mensen die wel blijven werken in Zeeuws-Vlaanderen zijn hier de dupe van. Zij moeten meer lasten dragen. Hoe ernstiger dit fenomeen, hoe groter de pushfactor om ook elders te gaan werken. Uiteindelijk zou dit kunnen leiden tot een verhuizing.

8.5 Woonvoorkeuren

Of iemand al dan niet in een bepaalde woonplaats of buurt wil wonen hangt af van twee indicatoren: de persoonlijke woonvoorkeuren en de mogelijkheden binnen de woonomgeving. De eerste is erg belangrijk wanneer gevraagd wordt naar de mening van bewoners en of zij in Zeeuws-Vlaanderen willen wonen. Het blijkt dat, ook al hebben veel veranderingen opgetreden, de bewoners erg tevreden zijn met hun buurt. Er zijn hoge cijfers gegeven en slechts een fractie van de bevolking zou willen verhuizen als het mogelijk zou zijn. Blijkbaar zijn de persoonlijke voorkeuren niet alleen gespitst op de geselecteerde omgevingscondities, maar zijn er ook andere factoren die meespelen. Hier is echter geen onderzoek naar gedaan, dus daar is niet meer over te zeggen dan dat deze factoren er zijn.

9. Conclusie

De vraag waar in dit onderzoek een antwoord voor gezocht werd luidt: *in hoeverre vinden de bewoners van het gebied Zeeuws-Vlaanderen dat demografische krimp de leefbaarheid in de buurt verandert?*

Voor het onderzoek is gekeken naar de gevolgen van krimp in de regio Zeeuws-Vlaanderen. Dit is de meest zuidelijke regio van Zeeland en ligt het meest afgelegen. Het is slechts via een paar snelwegen door tunnels of met een veer te bereiken.

Via een achttal hypothesen is geprobeerd een antwoord te vinden op de hoofdvraag. Wanneer direct wordt gevraagd naar de leefbaarheid van de eigen woonplaats of gemeente is het antwoord overwegend positief. Er zijn weinig mensen die menen dat de leefbaarheid sterk achteruit is gegaan sinds de demografische krimp heeft ingezet.

Als echter wordt gevraagd naar omgevingsfactoren die de leefbaarheid kunnen beïnvloeden is te zien dat er wel degelijk veranderingen hebben plaatsgevonden in de afgelopen jaren. De verwachting voor de toekomst is dat dit effect sterker zal worden. Er zijn veel voorzieningen gesloten of weggetrokken. Het gevolg is dat winkelpanden leegstaan en de winkelstraten niet aantrekkelijker worden. Vooral de kleinere kernen hebben hier last van, maar ook in Terneuzen staan veel panden leeg. Het gaat vooral om de speciaalzaken de mogelijkheden om te funshoppen. De voorzieningen voor dagelijkse boodschappen zijn wel weggetrokken, maar in ieder dorp bestaat nog wel de mogelijkheid om deze boodschappen te halen. Ziekenhuizen en middelbare scholen zijn in een eerder stadium al gefuseerd en geconcentreerd in enkele kernen verspreid over de regio. De bewoners denken dat hier weinig verandering in zal komen. De basisscholen zijn nog wel wijdverspreid over de kernen, maar ook hier dalen de leerlingenaantallen.

Ook de woonwijken zijn onder de loep genomen. Er staan veel huizen leeg en te koop. Wanneer een bewoner besluit te verhuizen blijkt het erg moeilijk dit huis te verkopen. Het risico is dat de waarde van de leegstaande huizen, maar ook van de huizen in de buurt, zal dalen. Toch is er geen overgrote meerderheid die meent dat de huizenprijzen gelijk moeten blijven. Een veelgehoord antwoord is dat de prijzen juist mogen dalen. Dit is natuurlijk alleen van toepassing als men zelf een woning wil kopen.

De werkgelegenheid is andere omgevingsfactor die de leefbaarheid kan beïnvloeden. Er is niet genoeg passende werkgelegenheid voor met name de jongere inwoners van Zeeuws-Vlaanderen. Zij gaan in andere delen van de provincie werken of trekken naar Vlaanderen. Zij hechten er dan ook niet zoveel waarde aan dat er veel banen zijn in de eigen gemeente.

De leefbaarheid in Zeeuws-Vlaanderen is wel degelijk veranderd, maar bijna niemand vindt dat dat in een zodanige mate is gebeurd dat zij willen verhuizen. Er zijn blijkbaar andere factoren in het spel die het leven in de eigen wijk of woonplaats aantrekkelijk maakt.

9.1 Aanbevelingen

In dit onderzoek is aan het licht gekomen welke gevolgen van demografische krimp voor bewoners van een krimpgebied van belang zijn. Wat interessant is om verder te onderzoeken is hoe deze 'gevaaren' of kunnen worden gezet in kansen voor de regio. Van welke gevolgen kun je als overheid of bewonersorganisatie zo gebruik maken dat het geen negatief punt meer is?

Zoals in dit onderzoek al genoemd is kunnen bewoners zich verenigen in bijvoorbeeld een dorps- of stadsraad. Op die manier kunnen zij projecten opzetten om de leefbaarheid te bevorderen en voorzieningen te behouden. Een vanzelfsprekende reactie is dat alle voorzieningen behouden moeten blijven. Het is echter de vraag of dat wenselijk is omdat de kwaliteit op die manier niet gegarandeerd kan worden. Ook de kosten voor het behoud van voorzieningen die eigenlijk niet houdbaar zijn moeten meewegen. Het is interessant om te kijken waar de grens ligt. Wanneer is het niet meer wenselijk om voorzieningen koste wat kost te behouden. Soms is concentratie beter, zoals eerder met de middelbare scholen in Zeeuws-Vlaanderen is gebeurd. De kwaliteit kan gegarandeerd worden omdat er genoeg inkomsten zijn.

9.2 Reflectie

Uit dit onderzoek is gebleken dat bewoners van een krimpgebied allemaal een mening hebben over de consequenties van krimp. Ook is het zo dat dit niet altijd overeen komt met de doemscenario's die in de literatuur geschetst worden en die bij de overheid besproken worden. Bewoners weten zelf het beste tegen welke problemen zij als gemeenschap aanlopen en welke kansen beter benut kunnen worden. Deze manier van onderzoek doen, het direct aan de bewoners vragen wat hun mening is, is dan ook erg waardevol in dit vroege stadium. Er is nog weinig bekend over de bewoners omdat het fenomeen zich nog niet overal heeft verspreid. Dit gaat in de toekomst in grote delen van het land gebeuren, dus dit is het moment om uit te zoeken wat er het beste gedaan kan worden.

Dit onderzoek was voornamelijk verkennend van aard. Om meer inzicht te krijgen voor de toekomst kunnen uitgebreidere interviews ook veel toevoegen. Je kunt meer tijd doorbrengen met een respondent en dieper ingaan op de materie. Het spreekt voor zich dat ieder gebied weer anders is, maar bepaalde waarden, zoals de nabijheid van voorzieningen en een prettige plaats om te wonen, zijn voor iedereen hetzelfde. Zo kan de overheid, samen met de bewoners, zich beter voorbereiden op de demografische krimp in andere gebieden en proactief optreden, in plaats van er angstig naar uit te kijken.

Bronnenlijst

Agtmaal-Wobma, E. van & C. van Duin (2007), Huishoudensprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten. Centraal Bureau voor de Statistiek: Den Haag/Heerlen.

Beets, G. (2010), Einde vergrijzing in zicht, bevolkingskrimp nieuwe realiteit. Een langetermijnvisie. Demos 24, pp.8-10.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2011), Begrippen [online]. [Geciteerd 16 mei 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.cbs.nl>>

Coolen, H. & J. Hoekstra (2001), Values as determinants of preferences for housing attributes. Journal of Housing and the Built Environment 16, pp.285-306.

Dam, F. van, C. de Groot & F. Verwest (2006), Krimp en Ruimte, Bevolkingsafname, Ruimtelijke Gevolgen en Beleid. Rotterdam: NAI Uitgevers.

Derks, W., P. Hovens & L. Klinkers (2006), Structurele Bevolkingsdaling, een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers.

Gemeente Sluis (2011), Leefbaarheidonderzoek [online]. [Geciteerd 20 juni 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <http://www.gemeentesluis.nl/Leven_Wonen_en_Werken/Leefbaarheidonderzoek>

Grote Bosatlas (2001), Midden Nederland. Groningen: Wolters-Noordhoff. 52^e druk.

Holland, J.B. (2011), Can a City Successfully Shrink? Evidence from Survey Data on Neighborhood Quality. Urban Affairs Review 47, pp.129-141.

Hospers, G.J. (2010), Krimp. Amsterdam: Uitgeverij SUN.

Knox, P. & S. Pinch (2000), Urban social geography: an introduction. Harlow: Prentice Hall, pp.331-353.

Leidelmeijer, K., I. van Kamp (2003), Kwaliteit van de Leefomgeving en Leefbaarheid, naar een begrippenkader en conceptuele inkadering. RIVM rapport.

Poelman, B. & C. van Duin (2010), Bevolkingsprognose 2009-2060. Centraal Bureau voor de Statistiek: Den Haag/Heerlen.

Promotie Zeeland Delta (2009a), Portaal van Vlaanderen [online]. [Geciteerd 27 juni 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.vvvzeeland.nl/nl/page/422>>

Promotie Zeeland Delta (2009b), Strijd tegen het water [online] [Geciteerd 27 juni 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.vvvzeeland.nl/nl/page/620>>

Promotie Zeeland Delta (2009c), Wandelen in vestingstad Hulst [online]. [Geciteerd 27 juni 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.vvvzeeland.nl/nl/page/431>>

Promotie Zeeland Delta (2009d), Wandelnetwerk Langs Linies en Kreken [online]. [Geciteerd 28 juni 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.vvvzeeland.nl/k/nl/n99/news/view/144531/21921/Wandelnetwerk-Langs-Linies-en-Kreken.html>>

Provincie Zeeland (2006), Omgevingsplan Zeeland 2006-2012 [online]. [Geciteerd 23 mei 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <www.zeeland.nl/digitaalarchief/zee0600988>

Provincie Zeeland (2010), Startnotitie Omgevingsplan 2012-2018 [online]. [Geciteerd 23 mei 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <http://provincie.zeeland.nl/wonen/omgevingsplan_2012_2018/>

Provincie Zeeland (2011), Natuur en Landschap [online]. [Geciteerd 23 mei 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <http://provincie.zeeland.nl/natuur_landschap/index>

Rabobank Nederland (2010), Demografische Krimp, de nieuwe realiteit in perspectief. Amsterdam: Kobalt.

Sørensen, J. (2008), The potential migration effect of rural hospital closures: a Danish case study. *Scandinavian Journal of Public Health* 36, pp.460-466.

Stadsraad Oostburg (2010), Stadsraad Oostburg pakt lege etalages aan [online]. [Geciteerd 30 juni 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.stadsraadoostburg.nl/index.php?p=archief>>

Stichting Deltawerken online (2004), Het Deltaplan [online]. [Geciteerd 27 juni 2011] Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.deltawerken.com/Het-Deltaplan/26.html>>

Strohmeier, K. & S. Bader (2004), Demographic Decline, segregation and social urban renewal in old industrial metropolitan areas. *German Journal of Urban Studies* 43.

Veenhoven, R. (1996), Leefbaarheid van Landen. Oratie 22 november 1996 bij de aanvaarding van het ambt Bijzonder Hoogleraar Humanisme.

VROM (2008), Leefbaarometer, Leefbaarheid in Nederlandse wijken en buurten gemeten en vergeleken. Amsterdam: RIGO research en advies BV.

Wouw, D. van der, P. de Kraker, J. van Overbeeke- van Sluis, H. Schellekens, C. Ruppert, J. Ennik, J. van de Velde (2010), Onderwijs ons goed. Afnemende leerlingenaantallen in Zeeland. RPCZ: Drukkerij Meulenberg.

Zorgzaam Zeeuws-Vlaanderen (2010), Samenwerking [online]. [Geciteerd 26 juni 2011]. Beschikbaar op het World Wide Web: <<http://www.zorgsaam.org/algemeen/samenwerking>>

Bijlage 1. Enquête leefbaarheid in krimpgebieden

Deze enquête is gemaakt voor een onderzoek naar de perceptie van bewoners over de leefbaarheid in een krimpgebied; is er een bepaalde manier waarop bewoners dit proces ervaren? De Nederlandse bevolking zal stoppen met groeien rond 2035. Enkele regio's in Nederland hebben nu al te maken met krimp. Zeeuws-Vlaanderen is zo'n gebied. De vraag is of u, als bewoner, iets merkt van dit proces en of dit een goede of minder goede ontwikkeling is.

De resultaten worden gebruikt voor het onderzoek van de masterthesis dat uitgevoerd wordt voor de studie Sociale Geografie aan de Universiteit Utrecht. Alle informatie zal vertrouwelijk worden behandeld.

1. Persoonlijk

Geslacht	☐ Man	Geboortejahr	<input type="text"/>
	☐ Vrouw		
Nationaliteit	<input type="text"/>		
Leefsituatie	☐ Alleenstaand zonder kinderen	☐ Samenwonend zonder kinderen	
	☐ Alleenstaand met kinderen	☐ Samenwonend met kinderen	

2. Woonplaats

Huidige woonplaats	<input type="text"/>	Postcode	<input type="text"/>
Geboorteplaats	<input type="text"/>		
Huurwoning / Koopwoning (Wilt u omcirkelen wat van toepassing is?)			

Als u altijd in uw huidige woonplaats hebt gewoond kunt u door naar vraag 3

Waarom bent u naar uw huidige woonplaats verhuisd?

3. Stellingen

Wilt u de volgende stellingen beoordelen? U kunt het helemaal oneens zijn met de stelling (-2) of helemaal mee eens (2). De overigen zitten er tussenin.

Ik vind het belangrijk dat...

	-2	-1	0	1	2
ik mijn dagelijkse boodschappen in mijn eigen buurt kan doen	☐	☐	☐	☐	☐
er een ziekenhuis op 20 minuten autorijden aanwezig is	☐	☐	☐	☐	☐
er een basisschool in mijn eigen woonplaats is	☐	☐	☐	☐	☐
er een middelbare school in mijn eigen woonplaats is	☐	☐	☐	☐	☐
ik een baan kan vinden in mijn eigen gemeente	☐	☐	☐	☐	☐
de huizenprijzen op peil blijven	☐	☐	☐	☐	☐
ik kan funshoppen in mijn eigen gemeente	☐	☐	☐	☐	☐

3.1 Huidige situatie

	-2	-1	0	1	2
In de afgelopen vijf jaar zijn in mijn woonplaats veel voorzieningen gesloten	☐	☐	☐	☐	☐
Ik moet verder reizen voor mijn dagelijkse boodschappen dan vijf jaar geleden	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan mijn dagelijkse boodschappen lopend of op de fiets doen	☐	☐	☐	☐	☐
Het voorzieningenniveau (kwaliteit en kwantiteit) is gedaald in de afgelopen vijf jaar	☐	☐	☐	☐	☐

Vooral de winkels voor dagelijkse boodschappen zijn weggetrokken	☐	☐	☐	☐	☐
Vooral de speciaalzaken zijn weggetrokken	☐	☐	☐	☐	☐
Er staan veel winkelpanden leeg in mijn woonplaats	☐	☐	☐	☐	☐
Voor funshoppen ga ik naar een andere gemeente	☐	☐	☐	☐	☐
In mijn buurt staan veel huizen leeg	☐	☐	☐	☐	☐
De huizenprijzen zijn gedaald in de afgelopen vijf jaar	☐	☐	☐	☐	☐
Er is weinig vraag naar woningen in mijn buurt	☐	☐	☐	☐	☐
Ik voel me onveilig in een buurt waar huizen leegstaan	☐	☐	☐	☐	☐
Er zijn veel verhuizingen in mijn buurt	☐	☐	☐	☐	☐
Ik voel me minder met mijn buurt verbonden dan vijf jaar geleden	☐	☐	☐	☐	☐
Ik voel me niet thuis in mijn eigen buurt	☐	☐	☐	☐	☐
Er zijn basisscholen gesloten in de afgelopen vijf jaar	☐	☐	☐	☐	☐
Er zijn middelbare scholen gesloten in de afgelopen vijf jaar	☐	☐	☐	☐	☐

Ik geef het huidige voorzieningenniveau het volgende cijfer tussen 1 en 10 (10 als hoogste):

Ik geef mijn woonwijk het volgende rapportcijfer tussen 1 en 10 (10 als hoogste):

3.2 Toekomst

In de toekomst verwacht ik dat...

	-2	-1	0	1	2
meer winkels in de buurt zullen sluiten	☐	☐	☐	☐	☐
ik voor mijn dagelijkse boodschappen verder moet reizen	☐	☐	☐	☐	☐
ik, als ik wil funshoppen, naar een andere plaats moet	☐	☐	☐	☐	☐
ik in Zeeuws-Vlaanderen geen baan meer kan vinden	☐	☐	☐	☐	☐
de leefbaarheid in mijn buurt sterk achteruit gaat	☐	☐	☐	☐	☐
er geen ziekenhuis (meer) is in mijn gemeente	☐	☐	☐	☐	☐
de huizenprijzen in mijn buurt sterk zullen dalen	☐	☐	☐	☐	☐
ik me niet meer thuis voel in mijn eigen buurt	☐	☐	☐	☐	☐
meer scholen zullen sluiten	☐	☐	☐	☐	☐

4. Afsluitende vragen

Merkt u iets van de gevolgen van demografische krimp? Ja
 Nee

Zou u verhuizen als het mogelijk was? Ja
 Nee

Als u zou willen verhuizen, waar zou u naartoe willen?

- Een andere wijk in dezelfde plaats als ik nu woon
- Een ander dorp in Zeeuws-Vlaanderen
- Een ander dorp in een ander deel van Zeeland
- Buiten Zeeland

Als u nog aanvullende opmerkingen heeft kunt u die hieronder kwijt:

Bijlage 2. Figuren en tabellen

Tabel B.1

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens	Totaal
Voorzieningen in woonplaats gesloten	6,0	16,1	14,8	20,8	42,3	100
Verder reizen voor dag boodschappen	41,6	16,3	14,3	9,5	17,7	100
Dag boodschappen lopend of fietsend	4,7	3,4	4,1	16,9	71,0	100
Dagelijkse boodschappen weggetrokken	43,3	19,3	10,0	4,0	23,3	100
Speciaalzaken weggetrokken	13,5	8,1	12,8	23,7	41,9	100
Winkelpanden staan leeg	8,1	8,1	16,9	28,4	38,5	100
Funshoppen naar andere gemeente	23,1	5,4	20,4	15,7	35,4	100
Meer winkels zullen sluiten	20,7	14,7	12,0	25,3	27,3	100
Dagelijkse boodschappen verder reizen	38,7	21,3	12,0	15,3	12,7	100
Funshoppen in andere plaats	17,8	13,0	13,0	19,2	37,0	100

Tabel B.2

	<i>Helemaal mee oneens</i>	<i>Mee oneens</i>	<i>Niet mee oneens/niet mee eens</i>	<i>Mee eens</i>	<i>Helemaal mee eens</i>	<i>Totaal</i>
Basisscholen gesloten	70,8	4,9	11,1	6,9	6,3	100
Middelbare scholen gesloten	75,5	3,4	18,4	1,4	1,4	100
Meer scholen zullen sluiten	37,1	18,2	12,6	28,0	4,2	100

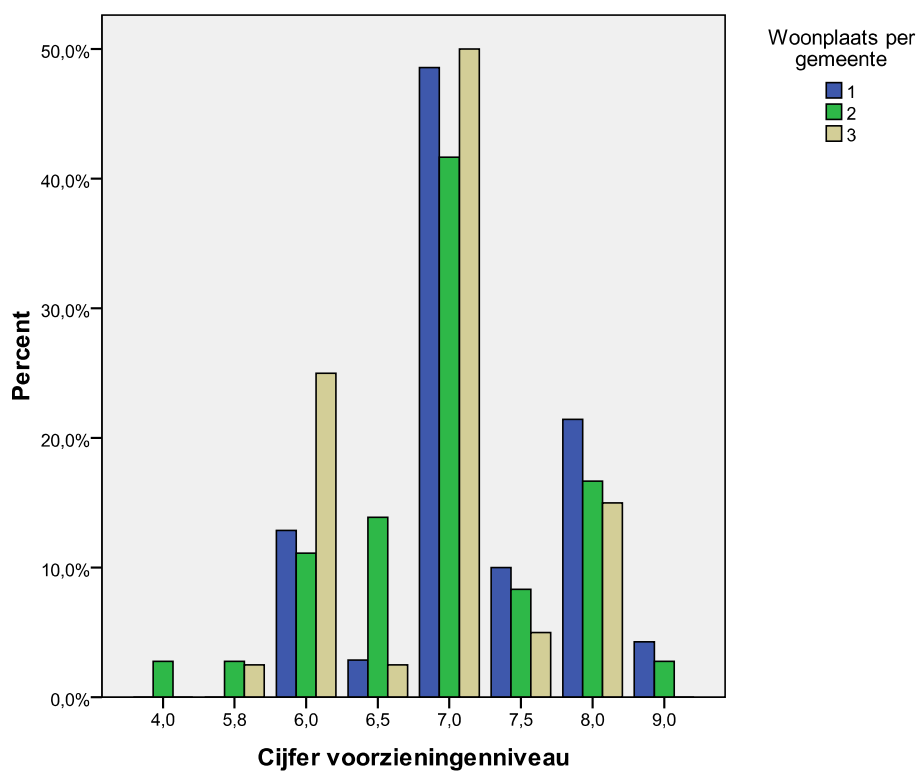
Tabel B.3

	<i>Helemaal mee oneens</i>	<i>Mee oneens</i>	<i>Niet mee oneens/niet mee eens</i>	<i>Mee eens</i>	<i>Helemaal mee eens</i>	<i>Totaal</i>
Ziekenhuizen zullen sluiten	48,3	12,1	12,1	10,7	16,8	100

Tabel B.4

	<i>Helemaal mee oneens</i>	<i>Mee oneens</i>	<i>Niet mee oneens/niet mee eens</i>	<i>Mee eens</i>	<i>Helemaal mee eens</i>	<i>Totaal</i>
Voorzieningenniveau is gedaald	8,0	11,3	20,0	28,0	32,7	100

Figuur B.1

Tabel B.6

	<i>Helemaal mee oneens</i>	<i>Mee oneens</i>	<i>Niet mee oneens/niet mee eens</i>	<i>Mee eens</i>	<i>Helemaal mee eens</i>	<i>Totaal</i>
Baan in eigen gemeente vinden	2,7	6,8	23,6	16,2	50,7	100
Kan geen baan meer in eigen gemeente vinden	16,3	9,2	27,7	19,9	27,0	100

Tabel B.7

Gevolgen krimp	
ja	49 33,8
nee	96 66,2
	145 100
Verhuizen	
ja	26 17,7
nee	121 82,3
	147 100